

SOÚ

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Tuto práci recenzovali:
Mgr. Petra Rakušanová, M.A.
PhDr. Pavol Frič, Ph.D.

Tento text vznikl v rámci juniorského badatelského projektu Grantové agentury Akademie věd České republiky č. B7028304 „Rozvoj občanské společnosti v regionech České republiky.“

Občanská společnost v regionech České republiky

Jana Stachová

Obsah

Abstrakt	7
Abstract	8
Abstraktum	9
Úvod	11
1. Teoretická východiska	13
1.1 Sociokulturní přístup a jeho kritika	13
1.2 Institucionální přístup	14
1.3 Syntéza přístupů	15
1.4 Postkomunistický kontext	16
2. Metodologie a data	19
3. Analýza	21
3.1 Občanská společnost v Karlovarském kraji a kraji Vysočina	21
3.2 Charakteristika krajů	24
3.3 Občanská angažovanost v krajích očima představitelů neziskových organizací	25
3.4 Zklamání z polistopadového vývoje a postoje k politice	28
3.5 Optimismus	28
3.6 Síť občanské angažovanosti	30
3.6.1 Neformální spolupráce	30
3.6.2 Zastřešující organizace neziskového sektoru	31
3.7 Místní samosprávy	33
3.8 Krajské samosprávy	35
3.8.1 Finanční a institucionální podpora ze strany krajských samospráv	36
3.8.2 Vliv krajských samospráv na neziskový sektor	37
Závěr	40
Literatura	42
Shrnutí	46
Summary	48
Zusammenfassung	50

Občanská společnost v regionech České republiky

Jana Stachová

Abstrakt

Předmětem Sociologických studií je případová studie zaměřená na stupeň rozvoje občanské společnosti v krajích České republiky a faktory, které tento rozvoj ovlivňují. Stěžejní částí je případová studie dvou vybraných krajů, kraje Vysočina a Karlovarského kraje, které reprezentují odlišné stupně rozvoje občanské společnosti. Data pro analýzu byla získána prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s představiteli neziskového sektoru v krajích. Případová studie je věnována stavu a rozvoji neziskového sektoru, který je základním konstitutivním prvkem české občanské společnosti. Cílem studie je popsat zevrubně stav a rozvoj neziskového sektoru ve vybraných krajích a identifikovat hlavní faktory, sociokulturní i institucionální, které je mohou ovlivnit. Pozornost je zaměřena zejména na to, jaký vliv na míru občanské angažovanosti mají institucionální faktory - působení lokálních a regionálních politických institucí.

Klíčová slova

občanská společnost, občanská participace, neziskový sektor, sociální kapitál, místní samospráva, krajská samospráva

Civil Society in the Regions of the Czech Republic

Jana Stachová

Abstract

The subject of this volume is a case study aimed at examining the level of civil society in the regions of the Czech Republic. The research is primarily based on a qualitative case study of two selected regions (administrative regions), which represent as different as possible types in terms of the state of civil society, using interviews with representatives of the non-profit sector. The case studies focus primarily on the state and development of the non-profit sector, which is what the author conceives as the key, constitutive element of Czech civil society. One of the aims is therefore to describe in detail the situation and the development of the non-profit sector in selected regions, and in this connection to identify the socio-cultural and the institutional factors that may influence the level of civic participation. The author looks mainly at what kind of institutional features can contribute to the shape of civil society and especially influence how local and regional governments affect the state and development of civil society in the region.

Keywords

civil society, civic participation, non-profit sector, social capital, local authorities, regional authorities

Die Zivilgesellschaft in den Regionen der Tschechischen Republik

Jana Stachová

Abstraktum

Diese soziologische Studie ist eine Fallstudie, die sich mit der Entwicklungsstufe der Zivilgesellschaft in den Regionen der Tschechischen Republik und den Faktoren, die diese Entwicklung beeinflussen, beschäftigt. Der wichtigste Teil ist eine Fallstudie von zwei ausgewählten Regionen, der Region Vysočina und dem Karlovarský kraj, die unterschiedliche Stufen der Entwicklung der Zivilgesellschaft vertreten. Die Daten für die Analyse wurden durch halbstrukturierte Interviews mit Vertretern des gemeinnützigen Sektors in den Regionen gewonnen. Die Fallstudie widmet sich dem Zustand und der Entwicklung des gemeinnützigen Sektors, der ein grundlegendes konstitutives Element der tschechischen Zivilgesellschaft darstellt. Ziel der Studie ist es, den Zustand und die Entwicklung des gemeinnützigen Sektors in ausgewählten Regionen genau zu beschreiben und die soziokulturellen und institutionellen Hauptfaktoren zu identifizieren, die sie beeinflussen können. Besonders wird darauf geachtet, welchen Einfluss institutionelle Faktoren – das Wirken lokaler und regionaler politischer Institutionen – auf das Maß des bürgerlichen Engagements haben.

Schlüsselworte

Zivilgesellschaft, Bürgerpartizipation, gemeinnütziger Sektor, Sozialkapital, Lokalverwaltung, Regionalverwaltung

Úvod

Jedním z často zkoumaných aspektů občanské společnosti je její regionální a lokální kontext. Občanská společnost je rovněž podrobována nejrůznějším regionálním srovnáním, ať již jde o srovnání mezinárodní či v rámci regionů národního státu. Regionálním rozdílem v občanské společnosti je věnován i juniorský badatelský projekt podpořený Grantovou agenturou Akademie věd České republiky „Rozvoj občanské společnosti v regionech České republiky“ realizovaný v letech 2003 až 2005, na jehož základě vznikl tento text.

Existuje mnoho různých pojetí občanské společnosti; občanskou společností rozumím do jisté míry podle Howardova vzoru (Howard 2003) komunitu občanů, kteří se sdružují ve veřejném prostoru. Veřejný prostor je třeba odlišit od prostoru individuálních, rodinných a přátelských sítí na straně jedné, a státu a trhu na straně druhé. Tento prostor se skládá ze zprostředkujících organizací a sdružení, které mají formální a právní základ, vlastní autonomii, a občané se do nich sdružují dobrovolně.

Zásadní je role jedné z forem občanské participace, a to dobrovolného sdružování lidí do spolků, jež má za následek existenci významné sociální a ekonomické síly - neziskového sektoru. Definice občanské společnosti jako prostoru pro organizované dobrovolné lidské spolčování přivádí tedy do hry, alespoň v českých podmínkách, neziskový sektor, který představuje všechny možné formy formálního dobrovolného lidského sdružování.

Nelze však omezovat občanskou společnost pouze na komunitu dobrovolně se sdružujících občanů, a nebrat v úvahu individuální participaci, ať už občanskou či politickou, a také neformální způsoby sdružování, jež jsou rovněž významnými rysy občanské společnosti. Neziskový sektor je v této práci považován za jeden z nejvýznamnějších aspektů občanské společnosti, a jako takový je zkoumán.

V poslední době bývá pojem občanské společnosti spojován s koncepty sociálního kapitálu, důvěry a spolkového života. Široký ohlas, který práce o občanské společnosti a sociálním kapitálu vyvolávají, poukazuje na to, jak významné místo zaujímají v analýze dnešní sociální skutečnosti, nehledě na to, že právě neziskový či dobrovolnický sektor je jednou z největších sociálních inovací minulého století.

Regionální rozdíly členství v dobrovolných sdruženích nejsou pouhým odrazem různosti ve složení regionálních populací, ale vytvářejí se v souvislosti s prostředím jedinců. Důležitý je teritoriální kontext, definovaný momentální politickou, ekonomickou a sociální situací regionu, politickou kul-

turou, dlouhodobými vzorci politického chování (Kostelecký 2002). Neméně důležitým faktorem je působení lokálních a regionálních institucí. Ve své práci se zaměřuji na to, jak mohou ovlivnit občanskou společnost jak faktory sociokulturní, tak faktory institucionální. Pozornost je věnována zejména tomu, jaký vliv mají místní a regionální vlády na rozvoj neziskového sektoru, a zda-li způsobuje institucionální vliv regionální rozdíly v této oblasti života společnosti. První část práce je věnována přehledu relevantních teoretických přístupů k analýze občanské společnosti, druhá výsledkům analýzy občanské společnosti ve dvou vybraných krajích České republiky.

1. Teoretická východiska

Jakým způsobem si lidé osvojují politickou kulturu? To je otázka, kterou řeší mnozí badatelé zabývající se občanskou společností. Odpovědi na tuto otázku lze shrnout do dvou proti sobě stojících pohledů, které můžeme zařadit pod základní koncepty občanské společnosti, koncept sociokulturní a koncept institucionální.

První z nich vidí zásadní způsob přijímání politické kultury prostřednictvím socializace ve spolkovém životě, popřípadě v rodině, ve škole, či zaměstnání. Je založený na principu „bottom up“, občanská společnost vzniká ze společnosti samotné, ze sociálních interakcí a občanských tradic. Druzí vyzdvihují roli strukturálních podnětů a vliv institucí na vytváření politické kultury. Tzv. „top-down“ pohled klade důraz na dlouhodobé vlivy stávajícího režimního uspořádání, institucionální charakteristiky, působení veřejné politiky či socioekonomické zdroje.

1.1 Sociokulturní přístup a jeho kritika

Sociokulturní přístup využívá v analýzách občanské společnosti koncept sociálního kapitálu, jehož hlavním předpokladem je, že sociální sítě mají hodnotu, a to hodnotu jak pro jednotlivce, tak pro kolektiv a celou společnost. Podle Roberta Putnama jsou to zejména sociální sítě občanské angažovanosti, které jsou zásadní pro vytváření sociálního kapitálu a přijímání občanské kultury, jakožto předpokladů existence občanské společnosti. Souvislost mezi občanskou společností a sdružováním lidí do dobrovolných sdružení a spolků nezávislých na státu je východiskem známé Putnamovy teorie občanské společnosti a sociálního kapitálu, která spojuje občanskou společnost s vysokou hladinou generalizované důvěry a občanské angažovanosti v dobrovolných sdruženích (Putnam 1993). Sítě občanské angažovanosti podporují normy generalizované reciprocity a vznik sociální důvěry, ulehčují tak koordinaci a komunikaci ve společnosti a řeší dilema kolektivní akce (Putnam 1995).

Putnam však nebere v úvahu kontextuální povahu sociálního kapitálu, jeho sociální kapitál je spíše sociálně-psychologickou charakteristikou individuí. Indikátory sociálního kapitálu je však nutno analyzovat v kontextu konkrétní společnosti a doby, samotné členství ve sdruženích ještě nemusí být indikátorem občanské společnosti. V důsledku toho, že sociokulturní směr přistupuje k sociálním a kulturním faktorům do jisté míry izolovaně od širšího kontextu, zůstávají zásadní otázky nezodpovězené a dochází k podstatné dezinterpretaci dynamiky politického vývoje (Berman 2001).

Schopnost dobrovolných sdružení přispívat k vytváření sociálního kapitálu a občanských postojů se může velmi lišit. Kvalitativní podoba sociálních interakcí uvnitř sdružení ovlivňuje tvorbu a po-

dobu všech složek sociálního kapitálu. Sdružení mohou vytvářet odlišné formy sociálního kapitálu, a tím i rozličně přispívat k hladině důvěry, charakteru postojů a dovedností, a obecně k rozvoji sociálního kapitálu svých členů.

Přestože existuje velká rozmanitost možného obsahu a složek sociálního kapitálu, většinou se lze shodnout na tom, že koncept se vztahuje k sociálním vazbám, které ulehčují koordinaci a kooperaci mezi lidmi. Sociální kapitál je sociální zdroj, který vytváří spojení mezi individui a umožňuje jim efektivněji dosahovat společných cílů. Formální a neformální sociální interakce přispívají k rozvoji sociálních norem a generalizovaných hodnot, i když ne všechny formy interakcí jsou stejně produktivní. Složky sociálního kapitálu jsou jednak strukturální povahy, to jsou sociální sítě a dobrovolná občanská sdružení, a jednak sociokulturní povahy, jimiž jsou generalizovaná důvěra a normy reciprocity (Stolle 2003).

Členství v dobrovolných sdruženích může přispívat k rozvoji občanské společnosti. Jak bylo ukázáno výše, členství je nepochybně svázáno s vysokou hladinou sociálního kapitálu. Ten přispívá k sociální soudržnosti uvnitř komunity a zmírňuje tak sociální napětí (Badescu, Sum, Uslaner 2004). Dobrovolná sdružení mají tedy svojí interní roli, jako „škola demokracie“ pomáhají vytvářet občanské postoje a normy a ulehčují kooperaci mezi členy. Jejich externí rolí je pak ulehčování kooperace mezi různými částmi společnosti a usnadňování kontaktů mezi skupinami navzájem, či mezi sdružením a veřejnými institucemi na centrální i lokální úrovni. Zakořenění v lokalitě a aktivita sdružení sama o sobě jsou důležité faktory ovlivňující interní vytváření sociálního kapitálu, zatímco velikost sdružení a množství členů jsou důležité pro roli externí (Torpe 2003).

Členství v dobrovolných sdruženích má bezesporu významné sociální důsledky, ať již jde o sociální učení, nebo o vliv na veřejnou sféru, neboť sdružení podporují sociální infrastrukturu veřejného prostoru, a také institucionální důsledky, jelikož dobrovolná sdružení poskytují lidem možnost vyjádřit svůj hlas a pomáhají reprezentovat jejich zájmy. Aktivní účast v organizaci občanské společnosti přispívá k pocitu jednotlivce, že může ovlivnit politické dění (Badescu, Sum, Uslaner 2004).

1.2 Institucionální přístup

Zatímco sociokulturní přístup považuje za hlavní zdroj sociálního kapitálu sdružování do spolků nezávislých na státě a politických institucích, zástupci přístupu institucionálního tvrdí, že tvorba sociálního kapitálu je úzce svázána právě s formálními politickými institucemi. Poukazuje na to, jak určité aspekty sociální struktury ovlivňují, tzn. ulehčují či zabraňují, individuální občanské participaci či kolektivní akci. Občanská aktivita nevychází jednoduše ze sociální skupiny samotné či z agregovaných skupinových charakteristik. Je to spíše kulturní a organizační dimenze politických institucí, které do značné míry konstituují skupiny a tím i občanské aktivity jejich členů (Schofer, Foucarde-Gourinchas 2001). Schopnost občanů rozvíjet kooperativní vztahy je do značné míry determinována důsledky státní politiky.

Předpokladem sociokulturního přístupu je, že lokální, regionální a národní vzorce sociálního kapitálu, a potažmo i občanské společnosti, jsou pevně dané a formované historickými faktory před mnoha staletími. Vlády, a zejména totalitní režimy mohou nanejvýš sociální kapitál zničit, ale nejsou podle nich schopné jej vytvořit (Stolle 2004). Institucionální přístup naopak zdůrazňuje, že sociální kapitál se může rozvíjet, pouze pokud je svázán s formálními státními institucemi, a tak dochází k roz-

voji občanské společnosti. Sociální kapitál neexistuje nezávisle pouze ve sféře občanské společnosti, ale vlády a politické instituce jej ovlivňují do takové míry, že se stává pro demokracii výhodným či zhoubným zdrojem (Stolle 2004).

Sklony k aktivní občanské angažovanosti jsou zabudovány v kulturním a institucionálním aranžmá národního státu. Individuální volba občansky se angažovat je vysoce závislá na tomto vnějším strukturálním kontextu jednání (Schofer, Foucarde-Gourinchas 2001). Představitelé institucionálního přístupu zdůrazňují vliv institucí na rozvoj sociálního kapitálu, důvěry a občanské angažovanosti v mnoha směrech. Sociální stát může rozvíjet důvěru jako poskytovatel sociálních služeb (Stolle, Rohstein 2003), stát jako garant pořádku a práva sankcionuje ty, kteří porušují právo, a přispívá tak k pocitu bezpečí a generalizované důvěře (Levi 1998), státní instituce mohou zvyšovat důvěru také svým nestranným a spravedlivým jednáním (Stolle, Rohstein 2003), a v neposlední řadě také struktura lokální politiky může výrazně přispívat k rozvoji sociálního kapitálu v komunitě (Stolle 2004).

Stát tedy může pozitivně ovlivňovat tvorbu sociálního kapitálu a rozvoj občanské společnosti skrze politiky, které podporují infrastrukturu občanské společnosti, může usnadňovat produkci sociálního kapitálu samotnou strukturou svých institucí. Podporuje občanskou angažovanost vytvářením struktury politických příležitostí pro jednotlivce, rozšiřuje individuální zdroje prostřednictvím vzdělávacího systému a snižováním nerovností v politické participaci (Torpe 2003). Samotná občanská angažovanost pak zpětně ovlivňuje instituce, takže vztah je obousměrný. Formální reprezentace uživatelů sociálních služeb a neformální struktury participace v institucích sociálního státu dělá instituce více otevřenými a odpovědnými, a tak zase posiluje uživatelskou důvěru v ně. Organizace administrativních a politických institucí rovněž formuje občanské normy a důvěru (Torpe 2003).

Politické a institucionální uspořádání na regionální úrovni je důležitou determinantou sociálního kapitálu. Generalizovaná důvěra je formována historickými silami, ale současné lokální, regionální a národní vlády a instituce mohou její hladinu velmi významně ovlivnit. Roli hraje krátkodobý vliv lokálních politických institucí a politiků na rozvoj generalizované důvěry a sociálního kapitálu, a posléze tedy i na stav občanské společnosti. Občané mají s lokálními vládami jistou zkušenost, jsou příjemci služeb poskytovaných lokálními vládami a mají zkušenost s lokálními politiky, jak nepřímou prostřednictvím médií či sousedů, tak i přímou prostřednictvím osobního kontaktu. Kvalita služeb poskytovaných státem či samosprávou, zdravý vztah politik - občan, spravedlivé politické a společenské instituce, to vše může ovlivnit rozdíly v institucionální a politické důvěře, která posléze ovlivňuje míru generalizované důvěry a rozvoj občanské společnosti. Nejdůležitější determinantou generalizované důvěry v regionech jsou politické podmínky, lokální politika a lokální vláda (Stolle 2004, Stolle and Rohstein 2003). Charakter jak lokální vlády a lokálních institucí, tak jejich vlivu na politickou důvěru, je jedním z nejdůležitějších faktorů ve vysvětlení variability generalizované důvěry, úzce související se stavem občanské společnosti.

1.3 Syntéza přístupů

Domnívám se, že v potaz lze vzít východiska obou přístupů. Socializace v dobrovolných sdruženích je kontextuálně závislá a ne všechna sdružení produkují demokratické postoje, jak předpokládá teorie sociálního kapitálu založená na sociokulturním přístupu. K vytváření proobčanského sociálního kapitálu přispívají pouze ta sdružení, ve kterých je již přítomná demokratická kultura. Uplatňuje se mechanismus samovýběru do sdružení a adaptace v nich, aktéři provádějí záměrné výběry, zapojují se

do interakčního prostředí, ale jsou rovněž dále tímto prostředím ovlivňováni. Vliv interakce není výsledkem exogenních změn, ale posilováním již dříve existujících hodnotových vzorců (Hooghe 2003). Jelikož se v západních společnostech sdružují spíše lidé občansky uvědomělí, většina dobrovolných sdružení demokratický rozvoj produkuje. Spolkový život jako celek přispívá v těchto společnostech k rozšiřování důvěry a demokratických společenských hodnot a je základním prvkem občanské společnosti (Hooghe 2003).

Instituce mají vliv na úroveň občanské angažovanosti, ale ta pak zpětně ovlivňuje instituce, takže vztah je obousměrný. Občanská popřípadě neobčanská kultura má kořeny jak v institucích, tak ve společnosti, proto by rozvoj občanské společnosti měl pramenit z interakce mezi občanskou politickou mobilizací a institucionální reformou (Huyseune 2003). Sociální kapitál, který podporuje rozvoj občanské společnosti, má zdroje nejen v oblasti dobrovolného sdružování lidí, ale i v politických institucích, které rovněž ovlivňují jeho tvorbu.

1.4 Postkomunistický kontext

Otázkou je, zda občanská společnost vznikající v postkomunistických zemích může také produkovat demokratické výsledky. Občané postkomunistických zemí, ve srovnání se západními, podstatně méně participují v občanském životě, méně často jsou členy dobrovolných organizací. Nedůvěřují ostatním lidem, ani politickým autoritám a demokratickým institucím. Dědictvím totalitního režimu je nedůvěra ve státní instituce a přetrvávající silná důvěra v neformální vztahy (Howard 2003a).

Demokratické instituce na mnoha místech nesplnily očekávání občanů, což vyústilo v jejich neúčast ve veřejném životě. Postkomunistická politická kultura stále není kompatibilní s demokratickými institucemi, které vyžadují občanskou angažovanost (Badescu, Sum, Uslaner 2004). Je třeba jistě opatrnosti v aplikaci konceptu sociálního kapitálu na komunistickou a postkomunistickou společnost. Základem občanské společnosti jsou slabé vazby (weak ties), vztahy mezi lidmi, kteří se tak dobře neznají. Ve většině bývalých komunistických zemí však přetrvává silná neochota lidí důvěřovat neznámým lidem a vytvářet tyto slabé vazby (Gibson 2003).

V důsledku komunistické minulosti se formy sociálního kapitálu a jeho důsledky od západních vzorců liší. Je třeba brát do úvahy historickou zkušenost občanů postkomunistických zemí. Pro utváření postkomunistické občanské společnosti je důležitý historický a kulturní kontext komunismu, neboť jednotlivci jednají na základě předchozích zkušeností a reinterpretací těchto zkušeností. Howard na základě tohoto předpokladu identifikuje tři základní příčiny nízké občanské participace v postkomunistických zemích. Je to dědictví nedůvěry v komunistické organizace, přetrvávání přátelských sítí a zklamání z postkomunistického vývoje (Howard 2003b).

Zklamání pramenící z transformace jen zvýšilo demobilizaci a ústup z veřejných aktivit. Očekávání od nového systému nebyla naplněna, občané jsou zklamaní a nemají chuť k participaci na veřejném společenském životě, jsou zaměstnaní starostmi s adaptací na nový systém (Howard 2002). Aktivisté mohou jít sice příkladem zbytku společnosti, a šířit tak demokratické postoje, stát se novými názorovými vůdci, ale v postkomunistických zemích je jich málo a nejsou tolik aktivní, aby tomu tak mohlo být (Badescu, Sum, Uslaner 2004).

Více jak půl století komunismu mělo negativní vliv na optimismus a smysl pro kontrolu nad osobním životem, které jsou základními kameny tvorby důvěry, tolerance a občanské participace. Historické a sociokulturní faktory tedy jistě hrají roli ve vytváření občanské společnosti ve státech střední a východní Evropy, to však neznámá, že vlivy institucionální nemohou do rozvoje občanské společnosti zasáhnout.

2. Metodologie a data

Následující text vychází zejména z analýzy dat získaných z rozhovorů, která byla prováděna na základě „grounded theory“, tedy bez předem daných hypotéz. Základem metodologie „grounded theory“ je porozumění výzkumné situaci. Výzkumník musí porozumět tomu, co se děje ve zkoumaném prostředí a jakým způsobem hráči zvládají své role. Prostředkem tohoto porozumění jsou zejména techniky pozorování a rozhovoru. Základem této metodologie je stálé srovnávání jak dat z rozhovorů mezi sebou, tak dat s vynořující se teorií. Kódování je založené na identifikaci kategorií ve formě témat či proměnných a jejich vlastností - subkategorií. V průběhu kódování se může vynořit teorie v podobě vztahů mezi kategoriemi. Přestože se u této metodologie předpokládá určité odtržení od toho, co víme o zkoumaném tématu z odborné literatury, může literatura ovlivnit výzkum tak, že je považována za další zdroj dat, nebo může sloužit jako model, který datům dává smysl (Dick 2000).

Na základě sekundární analýzy dat Českého statistického úřadu, Rady vlády pro Nestátní neziskové organizace a dalších zdrojů byly zmapovány různé charakteristiky krajů České republiky a posléze vybrány dva z krajů tak, aby reprezentovaly pokud možno odlišné stupně politické a občanské participace, kraj Vysočina a Karlovarský kraj. V těchto krajích pak byly provedeny rozhovory, které jsou hlavním zdrojem dat pro další analýzu občanské společnosti.

V každém z krajů bylo vybráno několik neziskových organizací, zejména občanských sdružení, v Karlovarském kraji jedenáct a na Vysočině čtrnáct, v nichž byly uskutečněny polostrukturované rozhovory s jejich zástupci. V každém z obou vybraných krajů byl veden rozhovor i se zástupcem krajského úřadu, který má na starosti neziskový sektor. Celkem bylo tedy provedeno dvacet sedm rozhovorů.

Neziskové organizace byly vybírány tak, aby byla pokryta sektorová variabilita. V každém z krajů je minimálně jednou zastoupena každá z oblastí působení a rovněž různé velikosti místa působení, od krajských měst po menší obce. Zastoupeny jsou tři z forem neziskových organizací – občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti a účelová zařízení církví. Oblasti působení byly určeny podle mezinárodní klasifikace INCPO - International Classification of Nonprofit Organizations, a to sloučením dvanácti kategorií INCPO do sedmi (Salamon, Anheier 1997-2). Pro potřeby tohoto výzkumu byla využita následující kategorizace: 1/ Rekreace, sport a volný čas dětí; 2/ Kultura, umění, vzdělání a výzkum; 3/ Zdraví, sociální služby, dobrovolnictví; 4/ Charita a církve; 5/ Poradenství, občanská osvěta a ochrana práv; 6/ Ekologie, životní prostředí; 7/ Zájmy.

Během zařazování jednotlivých organizací, přesněji řečeno respondentů do těchto kategorií vznikly problémy tam, kde byl respondent členem více sdružení, nebo tam, kde bylo těžké jednoznačně určit oblast působení organizace (např. vzdělávací organizace zaměřená na životní prostředí a ekologii). Vzhledem k povaze výzkumu však nepovažuji za důležité přesné zařazení do kategorií, organizace byly zařazovány zejména podle formy činnosti.

Pokud jde o další rozlišení neziskových organizací, mezi vybranými organizacemi jsou zastoupeny jak organizace s velkou členskou základnou, tak organizace se základnou malou, rovněž tak tradiční i nové neziskové organizace, servisní i advokační. V této fázi analýzy je ponechána stranou otázka, jaká je schopnost jednotlivých organizací přispívat k rozvoji sociálního kapitálu a proobčanských postojů.

Mezi respondenty jsou zastoupeni jak řadoví členové sdružení, tak jednotlivci ve vedoucím postavení v rámci sdružení, předsedové či místopředsedové. Co se týče demografické struktury respondentů, v obou krajích převládají muži. Na Vysočině bylo mezi respondenty šest žen ve věku od 34 do 55 let, z toho čtyři s vysokoškolským vzděláním, dvě se středoškolským, a devět mužů od 25 do 53 let, tři vysokoškoláci, jeden s vyšším odborným vzděláním, čtyři středoškoláci a jeden vyučený. V Karlovarském kraji pak byly provedeny rozhovory se čtyřmi ženami od 31 do 54 let věku, z toho byly dvě středoškolačky a dvě vysokoškolačky, a s osmi muži ve věku od 24 do 56 let, z toho dva měli vysokoškolské vzdělání, čtyři středoškolské a dva byli vyučení.

S respondenty byly vedeny rozhovory v délce od jedné do dvou hodin. Zaměřené byly na fungování a činnost sdružení, vztahy s místní a krajskou samosprávou, s ostatními občanskými sdruženími, na krajské koalice neziskových organizací, situaci v regionu, lokalitě atp. Úryvky z rozhovorů, které jsou opatřeny pouze informací o věku a pohlaví respondenta, jsou v textu uvedeny pro ilustraci provedené analýzy a nejsou použity účelově.

3. Analýza

Jak bylo uvedeno v 1. kapitole, považují občanskou participaci (angažovanost) ve formě členství lidí v dobrovolných organizacích za konstitutivní prvek občanské společnosti. Dobrovolné organizace, jež představují občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, nadace, nadační fondy a účelová zařízení církví, tvoří v České republice neziskový sektor. Proto se v následujících kapitolách, věnovaných analýze občanské společnosti ve dvou vybraných regionech České republiky, budu zabývat neziskovým sektorem. Hlavním cílem je analýza vlivu vybraných sociokulturních a institucionálních proměnných na rozvoj neziskového sektoru v kraji. Pozornost je věnována zejména tomu, zda vlivem působení lokálních a regionálních politických institucí dochází k regionálním rozdílům ve stavu neziskového sektoru.

3.1 Občanská společnost v Karlovarském kraji a kraji Vysočina

V této kapitole je uveden přehled a srovnání stavu neziskového sektoru v krajích České republiky, a podrobněji ve dvou vybraných krajích, Vysočině a Karlovarském kraji. Data a jednotlivé statistické ukazatele popisující neziskový sektor je velmi obtížné získat. Jedním z důvodů je například odlišné pojetí nevládních neziskových organizací v údajích Českého statistického úřadu, jehož pojetí odpovídá širšímu vymezení občanské společnosti používanému v západních zemích, a v údajích jiných ústředních orgánů veřejné správy. Ty využívají zúžený pohled a ten postupně přejímají kraje a města i obce, zvláště při vytváření jejich vlastních dotačních politik. Některá data mohou být také nekonzistentní, což je zapříčiněno použitím odlišných metodik zpracování v jednotlivých obdobích a statistických celcích (Šplíchal 2004). V následující tabulce vycházející z dat Českého statistického úřadu je uveden přehled absolutního počtu neziskových organizací v krajích České republiky za rok 2003. Již z této tabulky lze vysledovat rozdíly mezi jednotlivými kraji.

V roce 2003 bylo v České republice 53 090 nevládních neziskových organizací, z toho nejvíce občanských sdružení - celkem 50 997, zbytek připadá na nadace a nadační fondy (1209) a obecně prospěšné společnosti (884). Neziskový sektor zaměstnává v České republice 3 % občanů. Občanská participace v podobě členství v některé z uvedených neziskových organizací se v České republice pohybuje kolem 50 %, nejčastěji jsou lidé členy sportovních a zájmových organizací (Vajdová 2005).

Tabulka 1. Statistika počtu NNO v jednotlivých krajích ČR v roce 2003

	Občanská sdružení	Obecně prospěšné společnosti	Nadace	Nadační fondy	Celkem
Kraj Praha	8641	233	160	241	9275
Kraj Středočeský	6598	54	17	35	6704
Kraj Jihočeský	3072	67	13	73	3225
Kraj Plzeňský	2661	37	12	20	2730
Kraj Karlovarský	1465	18	9	13	1505
Kraj Ústecký	3971	70	12	24	4077
Kraj Liberecký	2016	38	11	14	2079
Královéhradecký kraj	2814	31	12	59	2916
Kraj Pardubický	2489	31	8	39	2567
Kraj Vysočina	2613	23	7	36	2679
Jihomoravský kraj	4934	124	41	100	5199
Kraj Olomoucký	2764	55	17	57	2893
Kraj Zlínský	2371	28	15	77	2491
Moravskoslezský kraj	4588	75	16	71	4750
Celkem	50997	884	350	859	53090

Zdroj: Český statistický úřad.

Vybrané regiony Vysočina a Karlovarský kraj se liší zejména ve dvou vybraných ukazatelích, které poukazují na občanskou a politickou participaci obyvatel. Je to účast ve volbách, jak národních, tak regionálních a místních, a relativní počet neziskových organizací v regionu (tabulka 2).

Jelikož údaje o členství v dobrovolných sdruženích v jednotlivých krajích nejsou dostupné, pro potřeby komparace byl využit jediný dostupný ukazatel, počet obyvatel připadajících na jednu neziskovou organizaci sídlící v kraji, jakkoli může být tento údaj zavádějící. Samotný počet organizací, i když relativní, ještě nemusí vypovídat o hladině občanské participace, a to z několika důvodů. Zaregistrováno může být množství organizací, které fakticky nefungují, velký počet organizací může být výsledkem štěpení organizací z důvodu konfliktů, nebo se místo sídla nemusí shodovat s místem působení. Proto je stav občanské angažovanosti v kraji dále zjišťován i prostřednictvím analýzy dat získaných prostřednictvím rozhovorů se zástupci neziskových organizací.

Tabulka 2. Účast ve volbách a počet obyvatel na jednu neziskovou organizaci v krajích

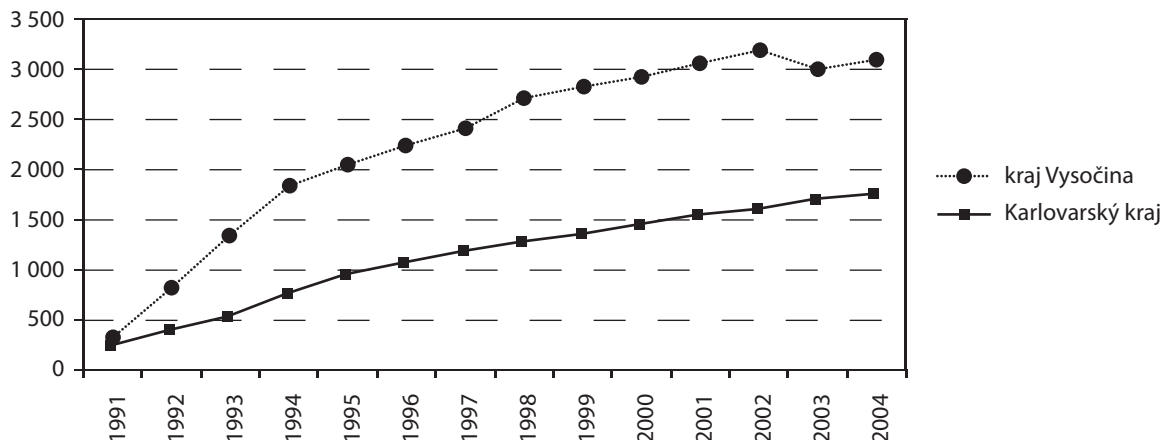
Kraj	Obyv./ NNO	Volby PS 02	Volby obce 02	Volby kraje 00
Jihočeský	96	58,1	50,0	34,1
Vysočina	102	62,5	54,9	35,9
Plzeňský	104	58,0	45,3	35,6
Praha	104	60,0	35,3	/
Pardubický	108	61,1	50,0	36,5
Středočeský	112	58,8	50,5	32,8
Královéhradecký	112	60,8	50,7	34,7
Liberecký	124	55,8	44,7	33,1
Olomoucký	126	58,9	47,0	34,0
Jihomoravský	130	60,0	44,5	34,9
Ústecký	133	50,7	37,7	29,7
Karlovarský	134	50,2	38,9	28,4
Zlínský	139	60,0	50,4	36,1
Moravskoslezský	179	55,2	37,2	32,2

Pozn.: Údaje v prvním sloupci jsou vypočítány na základě dat Rady vlády pro NGO (počet NGO v krajích ČR za rok 2001) a Statistické ročenky 2002 (počet obyvatel v kraji); zdrojem údajů o volební účasti je server MV ČR www.volby.cz

Zatímco kraj Vysočina se vykazuje téměř nejvyšší volební účastí ve volbách na všech úrovních, od centrální po obecní, a rovněž relativně vysokým počtem neziskových organizací, Karlovarský kraj se v těchto charakteristikách nachází téměř na opačném konci pomyslné škály. V Karlovarském kraji je počet obyvatel připadajících na jednu neziskovou organizaci výrazně větší než na Vysočině, na Vysočině je tedy relativně více neziskových organizací, což může poukazovat na vyšší hladinu občanské participace.

Vybrané kraje reprezentují různé stupně rozvoje neziskového sektoru nejen s ohledem na relativní počet jeho organizací, ale i s ohledem na rychlost vývoje jejich počtu (graf 1). Zatímco se počet neziskových organizací na Vysočině znásobil od roku 1991 devětkrát, v kraji Karlovarském pouze sedmkrát.

Graf 1. Vývoj počtu NNO ve sledovaných krajích

Zdroj: Šplíchal 2004.

3.2 Charakteristika krajů

Vybrané kraje se od sebe liší řadou dalších strukturálních charakteristik, které jsou uvedeny spíše pro dokreslení situace v regionech, neboť z důvodu kvalitativní povahy výzkumu nebyla tato strukturální data statisticky zpracována. Mnoho strukturálních a socioekonomických faktorů může mít vliv na občanskou participaci a hladinu sociálního kapitálu v regionu, jsou to zejména ekonomické faktory, jako je výše příjmů, výše HDP, ale také například míra vzdělanosti. Tyto faktory se ukazují jako významné i v analýze rozhovorů se zástupci neziskových organizací v krajích.

V Karlovarském kraji má na nízkou hladinu občanské participace bezesporu vliv nízká úroveň vzdělanosti. Zatímco podíl vysokoškolsky vzdělané populace je na Vysočině 6,7%, v Karlovarském kraji je to pouze 5,6%. Ve výzkumech občanské participace je opakovaně zjišťována souvislost mezi výší příjmů a hladinou HDP a občanskou participací, a to v tom smyslu, že vyšší hladina HDP a vyšší průměrný příjem indikují vyšší úroveň občanské participace. Tato souvislost není ve zkoumaných krajích jednoznačná, neboť Karlovarský kraj má poněkud vyšší průměrnou mzdu než Vysočina, zatímco podíl Karlovarského kraje na HDP České republiky je naopak nižší. V podstatě patří oba regiony k těm chudším v rámci České republiky.

Karlovarský kraj, kde ve městech žije 81% obyvatel, je na rozdíl od Vysočiny, kde je tento podíl pouze 58%, vysoce urbanizovaný. Počet lidí žijících v malých obcích do 499 obyvatel, kterých je na Vysočině 21%, zatímco v kraji Karlovarském pouze 5,3%, rovněž poukazuje na rozdíl v charakteru regionů. S tím do značné míry souvisí i fakt, že Karlovarský kraj je oblastí s velkými sociálními problémy, o čemž vypovídají mimo jiné například hodnoty počtu potratů, rozvodů, podílu mimomanželských dětí či míry kriminality, v nichž dosahuje příhraniční Karlovarský kraj s historií vysídlování a opětovného osídlování téměř nejvyšších hodnot v celé republice. Naopak kraj Vysočina je ve zmiňovaných ukazatelích jeho opakem. I tyto charakteristiky mohou být zdrojem rozdílů v občanské participaci mezi těmito kraji.

Tabulka 3. Strukturální charakteristiky sledovaných krajů

rok 2001	Karlovarský kraj	Kraj Vysočina
počet obyvatel	333 888	518 953
počet obcí	132	730
podíl obyvatel ve městech	81 %	58 %
podíl obyvatel v obcích do 499	5,3 %	20,9 %
podíl vysokoškoláků	5,6 %	6,7 %
podíl kraje na GDP ČR	2,3 %	4,2 %
míra nezaměstnanosti	7,2 %	8,7 %
průměrná mzda	13 042 CZK	12 848 CZK

Zdroj: Statistická ročenka 2002.

3.3 Občanská angažovanost v krajích očima představitelů neziskových organizací

Rozdíly, jež vyplývají z výše uvedené komparace občanské a politické participace v obou regionech, odpovídají výsledkům kvalitativní analýzy rozhovorů se zástupci neziskových organizací v obou krajích. Z následující analýzy vyplývá, že vybrané kraje se liší ve stupni občanské angažovanosti, což podporuje hypotézu o validitě výše zmíněných kvantitativních dat.

V kraji Vysočina je angažovanost vnímána jako poměrně rozvinutá a rozvíjející se, na druhou stranu je však zaznamenáván příklon společnosti k materiálním hodnotám a starost o ekonomické zajištění. Představitelé občanských sdružení často jedním dechem mluví o rozvíjející se participaci a o nezájmu o ní z důvodů materiálních starostí. Někteří pak soudí, že participace spíše ubývá. Lze hovořit o určité škále, na které se zástupci neziskového sektoru v tomto ohledu umísťují. O těch, kteří jednoznačně vnímají nárůst lidí ochotných participovat, přes ty, kteří sice vidí nárůst zejména možností k veřejné participaci a do jisté míry i angažovanosti samotné, až po lidi, kteří mají pocit, že angažovaných lidí naopak ubývá. První zmíněná skupina respondentů vyjadřuje svoje přesvědčení o narůstající občanské angažovanosti například následujícími výroky:

Angažovanost je rozvinutá dost, zájem lidí by byl, nabalují se další a další lidičky (Ž, 51).

Vidíme nárůst v lidech, dobrovolnících. Je jich víc, a jsou to lidi, kteří to nechtějí dělat jen pro prospěch (Ž, 47).

Veřejné aktivity přibývají, je to generační problém. Starší lidi už nemají chuť, ale znám lidi ve středním věku, mladé, co jsou aktivní (M, 25).

Druhá skupina respondentů oceňuje na jedné straně růst možností veřejně se angažovat, na druhou stranu však vyjadřuje skepsi pramenící z přesvědčení, že lidé jsou natolik zahlceni existenčními problémy, že tyto možnosti zůstávají nevyužité. Někteří přímo zmiňují příklon ke konzumu a materialismus jako důvod nízké angažovanosti lidí. Kritizují společenské uspořádání, které podle nich podporuje materiální hodnoty a nepřispívá k solidaritě a zájmu o druhé lidi a věci veřejné.

Dnes je více možností než před rokem 1989, je to nesrovnatelné. Lidé jsou ale více zahlceni existenčními problémy, finančními. Možnosti se ale zlepšily, i aktivita lidí je větší. Je však pořád více lidí, kteří se zajímají o vlastní majetek, rodinu (M, 40).

Nedostatek financí je zmiňován nejen na individuální úrovni coby příčina neochoty participovat, ale i na úrovni situace regionu jako celku coby příčina aktuální situace v neziskovém sektoru.

Problém celého regionu jako takového jsou peníze (Ž, 34).

Vysočina je jeden z nejzanedbanějších regionů (M, 53).

Rozvoj neziskového sektoru je vnímán jako pomalu se rozjíždějící, organizace si získávají respekt jak veřejnosti, tak zastupitelských institucí a úřadů. Vyjádření zástupců dobrovolných sdružení lze charakterizovat výrokem jednoho z nich - totiž že došlo k „vybojování místa na slunci“. Silný je zejména motiv postupného získání společenského uznání jednotlivých organizací a neziskového sektoru jako celku, které dopomáhá ochotě lidí participovat a tak napomáhat rozvoji občanské společnosti. Zástupci neziskových organizací reflektují nově vznikající sdružení a pozitivně hodnotí i podmínky pro jejich vznik, a rovněž také fakt, že tyto organizace často vznikají jako reakce na určitý společenský problém.

Jsmo vnímání už lépe, předtím na nás koukali jak na spolek divných ženských, co nemají co dělat (Ž, 51).

Vybojovat místo na slunci bylo náročné, už nemůžu (Ž, 47).

Lidi naší organizaci považují za rovnocenný a důvěryhodný subjekt pro poskytování informací (M, 25).

Neziskový sektor začínal na nulové pozici, lidé se museli kromě každodenní práce ve sdružení starat o získávání peněz. Dnes už je hodně vybojováno (M, 34).

Neziskový sektor je sice stále jeho zástupci považován za nedostatečně doceněný, ale v budoucnosti je docenění neziskového sektoru očekáváno. Tím se projevuje optimismus představitelů občanských sdružení vkládaný do budoucího vývoje v této oblasti.

Zatím nejsme rovnocennými partnery, ale směřujeme k tomu (M, 34).

Neziskový sektor je zatím popelka. Zatím je neziskový sektor hrozně podceňovaný. Lidé nejsou informovaní. Dobrovolnická práce není doceněná (Ž, 54).

Odišný obraz občanské angažovanosti nalézáme ve výpovědích zástupců neziskových organizací v kraji Karlovarském, kde je situace vnímána vesměs negativně. Pokud lze zástupce neziskového sektoru na Vysočině umístit ohledně vnímání angažovanosti na škále (od těch, kteří vnímají nárůst v angažovanosti, až po ty, kteří jsou přesvědčeni o úbytku lidí ochotných angažovat se), v Karlovarském kraji jsou téměř výlučně přesvědčeni o špatném stavu občanské angažovanosti v regionu. V tomto kraji převládá neochota angažovat se veřejně, je tu velký důraz na individuální ekonomické starosti, lze hovořit o nepříznivých regionálních ekonomických a sociálních podmínkách. Je zde jak poměrně malý počet organizací neziskového sektoru, tak velmi pomalý rozvoj občanské angažovanosti a neochota lidí participovat formou členství v dobrovolných organizacích. V případě Karlovarského kraje lze mluvit až o absenci rozvoje v této společenské oblasti.

Teprve se to rozjíždí, není tu tak rychlý rozjezd, byli jsme hráz socialismu, je to tu pomalejší (Ž, 54).

Situace se tu horší, je to tu tristní. Rád bych přivítal víc občanských iniciativ. Tak bych chápal tu občanskou společnost. Aby občané převzali odpovědnost (M, 49).

Máme problém s angažovaností, aktivně se stará asi deset členů a pět opravdu něco dělá. Zbytku se nechce investovat vlastní čas (M, 33).

Atmosféra v regionu, či lokalitě, ale i mentalita obyvatel, je nepříznivá rozvoji angažovanosti, lidé jsou zahlceni starostmi o materiální zabezpečení, uzavření sami do sebe, panuje nezájem o veřejné věci, o dění kolem. Lidé v regionu jsou nespokojeni a skeptičtí k dalšímu vývoji.

Trošku problém je vytáhnout lidi z papučí, každé je ve své ulitě (M, 57).

Možná je to jenom tady ten kraj, nebo můj osobní pocit. Všichni jsou permanentně naštvaní (Ž, 32).

Je tu klima, které není dobré. Průměrný obyčejný člověk se nijak zvlášť dobře nemá. Lidi jsou znechucení. Byla doba, kdy byla chuť k obětem, a angažovanosti, dnes už je to pryč. Zase se začínají zaplňovat chatové oblasti. Lidi se začínají zavírat na své zahrádky (M, 33).

Kořeny nízké angažovanosti obyvatel regionu lze hledat jak ve špatné ekonomické situaci, tak ve skladbě obyvatel a nízké úrovni jejich vzdělanosti. Lze tedy soudit, že tyto socioekonomické faktory ovlivňují hladinu občanské participace v Karlovarském kraji, což potvrzuje obecně přijímanou platnost souvislosti mezi občanskou participací a těmito faktory.

Je to tu zapadákov, velký problém je nezaměstnanost, každý chce odtud pryč. Lidi tu nemají kořeny, je to samá naplavenina. V 50. letech to bylo nárazníkové pásmo, frontová linie, chodilo se sem za trest. Skladba obyvatel tomu odpovídá. Lidi šli za prací do průmyslu, dobrovolně či za trest. Nevyžadovalo to žádnou kvalifikaci. Je tu hodně lidí se základním vzděláním ...Drtivá většina lidí má vůbec co dělat, aby se užívali, nemají už čas se angažovat, je tu nechuť (M, 33).

Karlovarský kraj má nejhůřší vzdělanostní strukturu v České republice. Jsou tu obce, kde půlka lidí má jen základní vzdělání. Člověk, který dělá na šachtě, se nebude zajímat o neziskový sektor (M, 33).

Starost o materiální zajištění, uživení se, je jedním z hlavních důvodů toho, že lidé nemají zájem sdružovat se a participovat na veřejných záležitostech. Stejně jako na Vysočině i zde je zmiňována vyšší rovina ekonomických důvodů, a to nedostatek financí v regionu jako takovém i nedostatek finančních zdrojů pro neziskový sektor.

Dalo by se dělat hodně, ale už se to nestíhá. Musíte zabezpečit to svoje doma, každé má dvě zaměstnání, aby se nějak užíval (M, 57).

V občanském sektoru není výrazně pozitivní vývoj, je tu nedostatek prostředků. Jediná firma v regionu, která je ochotná sponzorovat, je Sokolovská uhelná. Mattoni nebo Becher to nedělá. Malé firmy to nemůžou zaplatit, zaplácnout potřebu neziskového sektoru (M, 33).

Zatímco u zástupců neziskových organizací na Vysočině je „vybojování místa na slunci“ jedním z hlavních motivů odpovědí na otázky týkající se situace v neziskovém sektoru, v Karlovarském kraji se tento motiv neobjevil. Občanská angažovanost je v tomto kraji málo rozvinutá, neziskový sektor nenabyl zatím takové hladiny společenského uznání jako na Vysočině. Důvody lze hledat v historii a kultuře příhraničního regionu a s tím spojeném sociálním složení obyvatel. Pokud však vezmeme v úvahu ekonomické faktory, nelze říci, že by se Karlovarský kraj výrazně od Vysočiny lišil, jelikož oba patří k těm chudším v republice. Proto se domnívám, že ekonomické faktory nejsou tak podstatné, jako faktory sociální (vzdělání), kulturní (historie vysídleného kraje) a jak dále uvidíme i institucionální.

3.4 Zklamání z polistopadového vývoje a postoje k politice

V obou regionech se projevuje určité zklamání z polistopadového vývoje, jak o tom hovoří např. Howard (Howard 2003a), po určité fázi nadšení pro veřejné věci a angažovanost nastupuje deziluze a uzavírání se do soukromého života, což je opět poněkud zřetelnější v kraji Karlovarském než na Vysočině.

Byla doba, kdy byla chuť k obětem, a angažovanosti, dnes už je to pryč (M, 33).

Situace se po roce 89 v podstatě nezměnila, někdy jsou tyto komerční tlaky výraznější, než moc lidí (M, 49).

V postojích k centrální politice nebylo lze vysledovat mezi sledovanými kraji žádné rozdíly. V obou krajích je možné u respondentů najít nízkou míru důvěry v politické instituce na centrální úrovni. Náзор na centrální politiku je vesměs velmi negativní, respondenti vyjadřují velkou nespokojenost s politickou situací a nedůvěru politikům na centrální úrovni. Přesto se však všichni pravidelně účastní voleb a vysoce hodnotí demokratické zřízení obecně.

Negativní vnímání politiky je stále více zaznamenáváno i v zemích západní Evropy, neboť v poslední době byl v západních zemích zaznamenán růst počtu kritických občanů, kteří vysoce hodnotí demokracii jako ideál, ale kteří zůstávají nespokojeni s výkonem politického systému, a zejména klíčových institucí reprezentativní vlády. Nárůst podílu těchto kritických občanů lze interpretovat různými způsoby. Na jednu stranu, vzrůstající napětí mezi demokratickými ideály a vnímaným výkonem demokratických institucí může mít destabilizující vliv na politiku a může zpomalit konsolidaci v nových demokraciích. Na druhou stranu se tyto trendy ve veřejném mínění mohou ukázat prospěšnými, pokud vyvinou tlak na důležité institucionální reformy za účelem posílení reprezentativní a přímé demokracie v těchto zemích (Norris 1999).

Mám na politiku velice skeptický pohled. V roce 1989 jsem já první chtěla uvést vlajku, ostatní se schovávali. Teď mají všichni funkce, jen já mám práci. Před dvěma roky jsem se přestala intenzivně zabývat politikou (Ž, 47).

Jsem z politiky zhnusená. Člověk to nedovede pochopit. Jaký jsou politici, taková je politika (M, 50).

Politiku vnímám, občas se jí snažím pochopit, ale často mě přivádí do stavu tropického šílenství. Nehoráznost, nestoudnost, kterou dávají naši vrcholní politici najevo, mě strašně deptá. Chodím volit, ale pak se vždycky vztekám a říkám, že už nepůjdu (Ž, 51).

Postoje k centrální politice mají představitelé zástupců neziskového sektoru výlučně negativní, mezi kraji nejsou žádné rozdíly. Demokratické instituce nesplnily očekávání občanů, a občané rovněž nedůvěřují politikům na centrální úrovni. Přesto se však všichni účastní pravidelně voleb, čímž vyjadřují jistou dávku optimismu a to, že ještě přece jen vkládají do demokratického systému určitou dávku důvěry.

3.5 Optimismus

Spokojenost, sounáležitost s komunitou, optimismus, tedy víra v to, že budoucnost bude lepší než minulost, a přesvědčení, že máme kontrolu nad svým životem, to jsou klíčové složky generalizované důvěry (Uslaner 2003). Generalizovaná důvěra, alespoň v západních společnostech, není založená

primárně na osobní zkušenosti, ale na předpokladu, že druzí „nás v tom nenechají“. Optimisté proto pravděpodobněji budou vkládat důvěru do cizích lidí, a budou se také sdružovat s cizími lidmi a vytvářet občanská sdružení. Na západě kořeny důvěry a optimismu neleží v osobních zkušenostech, ani ve finanční situaci jednotlivce, ale mají základy v kolektivní zkušenosti. Bohatství nehraje roli, ale distribuce zdrojů ano. Optimismus není tolik odůvodněný, když existuje velká ekonomická nerovnost. Distribuce zdrojů rovněž hraje klíčovou roli při utváření víry v to, že všichni máme stejný osud a mají stejné fundamentální hodnoty. Pokud jsou rozdíly příliš velké, lidé se domnívají, že nemají s ostatními mnoho společného. Záporná korelace generalizované důvěry a ekonomické nerovnosti je však na západě vyšší než v postkomunistických státech (Uslaner 2003).

Co se týče obecného optimismu, nikoli názoru na neziskový sektor v kraji a situaci regionu samotného, o kterém byla řeč výše, respondenti z obou krajů se rovněž neodlišují, a jako členové občanských sdružení vyjadřují velmi podobnou míru optimismu do budoucnosti a také přesvědčení, že mají kontrolu nad svým vlastním životem. Zde lze nalézt odlišnost od celkové populace, neboť ta často vyjadřuje svůj negativní postoj právě neúčasti ve volbách. Přestože všichni respondenti vyjádřili až vyhraněný negativní postoj k politice, všichni se voleb účastní. Tento výsledek podporuje předpoklad samovýběru členů občanských sdružení.

Ve společnosti přežívá trend ... lidi byli zvyklí, že jim všechno někdo nadiktoval, ale demokracie znamená svobodu a odpovědnost (Ž, 47).

Nejsem politicky vzdělaná ani angažovaná. Starám se sama o sebe a nečekám na to, že mi někdo něco dá. Lidi tu čekají na sociální dávky. Ale mně toto není vlastní. ...Je to o tom, umět nabídku kraje využívat. To se musíme snažit sami (Ž, 34).

Politika je taková, jací jsme my. Musíme se napravovat od sebe (M, 53).

Z předchozího textu jsou patrné některé rozdíly ve vnímání občanské angažovanosti ve dvou zkoumaných krajích. Na Vysočině je vnímání znatelně, i když ne výhradně, pozitivnější. Občanská angažovanost se na Vysočině rozvíjí, neziskovému sektoru se podařilo vybojovat své místo na slunci a podle některých názorů i pozici rovnocenného partnera k veřejné správě. Rozdíl oproti Karlovarskému kraji je v tomto ohledu dosti značný, ten je respondenty vnímán jako region s nepříznivým klimatem pro rozvoj občanských aktivit. Neziskový sektor je rozvinutý málo, lidé jsou zřídka ochotni se angažovat. Zástupci neziskového sektoru z Karlovarského kraje se vyjadřují s větším pesimismem, vidí situaci neziskového sektoru, ale i obecně regionu jako velmi nepříznivou. Popisují situaci v občanském sektoru jako špatnou, či dokonce tristní, nevidí výrazný pozitivní vývoj v této oblasti, zmiňují problémy s angažovaností, nedostatkem lidí ochotných se podílet na aktivitách sdružení.

Značný rozdíl je ve vnímání ochoty lidí angažovat se, participovat na veřejných záležitostech. Na Vysočině je více vnímán nárůst v angažovanosti, dobrovolníků, nárůst zájmu lidí o veřejné věci či o činnost samotného sdružení. Je rovněž vnímán určitý generační rozdíl, mladší generace projevuje větší zájem, ať je to účast ve sdružení samotném nebo v jeho aktivitách či jen účast na společenských událostech typu hasičského plesu. Přesto se však i na Vysočině někteří z respondentů vyjádřili v tom smyslu, že veřejná participace ubývá na úkor existenčních problémů, nedostatku času a konzumního stylu života.

V Karlovarském kraji se zástupci neziskového sektoru přiklánějí k tomu, že ubývá lidí, kteří jsou ochotni se angažovat, lidé se starají jen sami o sebe, jsou zmiňovány ekonomické důvody tohoto jevu, občanská sdružení se potýkají s nedostatkem dobrovolníků, lidí ochotných pracovat. I taková

sdužení, jako jsou hasiči nebo sportovní sdužení, se potýkají zejména s problémem nedostatku lidí, nástupců.

Žádné rozdíly nelze naopak vysledovat ve zklamání z polistopadového vývoje, v postojích k politice a ani v míře optimismu, ze které lze usuzovat na míru generalizované důvěry představitelů neziskového sektoru. To do značné míry poukazuje na platnost předpokladu samovýběru při vstupu do dobrovolných sdužení. Atmosféra v regionu, ochota lidí angažovat se, míra starostí o materiální zajištění, to vše je v obou regionech rozdílné, přičemž Vysočina je regionem, ve kterém tyto kategorie dokazují rozvoj občanské společnosti, na rozdíl od Karlovarského kraje, ve kterém k takovému rozvoji rozhodně nedochází. Naopak byla zjištěna stejná míra generalizované důvěry a optimismu, ale rovněž stejná míra nedůvěry k politickým institucím na centrální úrovni. Lze tedy usuzovat, že do dobrovolných organizací v obou krajích vstupují stejně založení lidé, s určitými postoji a hodnotami a mírou důvěry.

3.6 Sítě občanské angažovanosti

Důležitým kontextuálním faktorem poukazujícím na rozvoj neziskového sektoru v kraji je existence a fungování zastřešujících organizací. To, jakým způsobem jsou organizace neziskového sektoru schopné kooperovat, sdužovat se a prosazovat společné zájmy, poukazuje na rozvinutost sociálních sítí v této oblasti, a tak i na hladinu sociálního kapitálu v regionu. O rozvinutosti neziskového sektoru tedy do značné míry vypovídají vztahy uvnitř této oblasti občanské angažovanosti. Schopnost kooperace, vytváření koalic, propojenost sítí a informační kanály, to vše jsou významné charakteristiky poukazující na výši hladiny sociálního kapitálu.

3.6.1 Neformální spolupráce

Neziskové organizace na Vysočině se sdužují a vytvářejí různé neformální koalice k určitým konkrétním problémům či projektům a navzájem využívají svých služeb, navzájem si pomáhají. Nacházíme zde jednu ze základních složek sociálního kapitálu, generalizovanou reciprocitu.

Pomáháme oddílu házené, kropíme jim hřiště na loučení s létem. Neberem je jako konkurenty, vycházíme si navzájem vstříc (M, 50).

Vztahy bych nazval spolupracující. Jsme silnější, nabízíme pomoc, pomáháme (M, 40).

Výrazným prvkem spolupráce je neformální propojení na bázi přátelských vztahů. To poukazuje na přetrvávání úzkých osobních vazeb, které byly charakteristické pro komunistické období, jak o tom mluví např. Howard (Howard 2003a) a na jistou odlišnost od situace v západních zemích, kde přátelské vztahy v této oblasti nehrají tak důležitou roli. Dalším rysem kooperace mezi sduženími jsou společné cíle a ideje, na základě kterých se organizace spojují.

S neziskovými organizacemi spolupracujeme hlavně na úrovni osobních vztahů a spolupráce na projektech. Využíváme navzájem svých služeb (M, 34).

Když osobně se znám s lidma z ostatních organizací, pak to funguje dobře. Organizace mají zájem se spojit a společně proti něčemu vystoupit (M, 25).

Jsme v takovém propojení, které má stejné záměry, a to pozdvihnout kulturu regionu. ... Do o.p.s. se nabaluje spousta přátel, nemáme stálou členskou základnu, neplatíme příspěvky, nezískáváme granty (Ž, 55).

Někde se sejdeme, máme společnou myšlenku. Spolupracujeme i za hranice regionu, spíš s jednotlivci, než s organizacemi (Ž, 34).

Vztahy v neziskovém sektoru jsou na Vysočině dobře fungující, přátelské, i když se objevuje i zmínka o konkurenci a jisté ostražitosti. Zmínka o konkurenci poukazuje na fakt, že neziskový sektor v kraji Vysočina je poměrně rozvinutý, neboť tu existuje poměrně velké množství organizací, které se ucházejí o finanční podporu z různých zdrojů.

Vztahy v neziskovém sektoru jsou konkurenční. Každý si potřebuje uhájit své místo (M, 34).

I v Karlovarském kraji mají vztahy mezi organizacemi neziskového sektoru zejména neformální podobu navzájem poskytovaných konkrétních služeb a výpomocí. Jen velmi okrajově je však zmiňována potřeba širšího sdružování v rámci neziskového sektoru, a spolupráce je spíše dílčí, a více rozdrobená než na Vysočině.

Junák potřebuje třeba něco odvézt, stanový tábor. My máme prostředky, když někdo přijde, pomůžeme. Sportovci potřebovali pomoc na hřišti.... Tady těch lidí pár je, tak něco uděláme (M, 57).

Pomáháme s vydáváním novin sdružení XY. Některým neziskovkám jsme pomáhali s medializací. Nemůžeme po nich za to chtít peníze. Je to svérázná spolupráce (M, 30).

3.6.2 Zastřešující organizace neziskového sektoru

Od roku 2002 funguje v kraji Vysočina Koordinační uskupení neziskových organizací kraje Vysočina (KOUS) jako všeoborová platforma neziskových organizací, které spolupracují a vytvářejí síť na úrovni kraje. Tato platforma do značné míry zastupuje neziskové organizace při jednání s krajskými i národními orgány. V roce 2002 byl na Krajské konferenci neziskových organizací kraje Vysočina předložen materiál s názvem Koordinace NNO a informačních toků v kraji Vysočina, po jeho připomínkování byl zástupci 73 neziskových organizací schválen (Šplíchal 2003).

KOUS je v podstatě neformální sdružení zástupců neziskových organizací bez právní subjektivitu. Důraz na formální organizovanost a systémový přístup je pouze v oborovém členění, které vychází z oborové klasifikace ICNPO Salamona a Anheiera uzpůsobené místním podmínkám (Holý 2003). Z celkového počtu víc jak 4 tisíc neziskových organizací v kraji je v KOUSu sdruženo přibližně 300 organizací, členové sdružení v KOUS se pravidelně schází. Kraj podporuje jejich činnost tím, že jim bezplatně poskytuje prostory pro jednání, případně i technické vybavení. Důležité je zmínit, že iniciativa založení Koordinačního uskupení vyšla z krajského úřadu, a to od koordinátora pro neziskový sektor, jehož funkce byla zřízena krajským úřadem v roce 2002.

V rámci krajského města Jihlavy působila Jihlavská koalice neziskových organizací sdružující přes 20 organizací (JKNO), jejímž posláním bylo mezioborově sdružovat neziskové organizace na území města Jihlavy (Šplíchal 2003). Po odchodu vedoucí osoby se však nenašel další jemu podobný charismatický vůdce a koalice se rozpadla (Holý 2004).

Koordinační uskupení neziskových organizací iniciované krajem je od roku 2002 výrazným prvkem utvářejícím vztahy uvnitř neziskového sektoru i s regionální samosprávou. Při otázce na spolupráci v rámci neziskového sektoru je tato, prozatím hlavně komunikační platforma zmiňována často,

i když nebyla položena přímá otázka. KOUS je hodnocen pozitivně, a to zejména jako zdroj informací. Na tomto místě je příhodné připomenout, že toky informací jsou jedním z hlavních atributů sociálního kapitálu.

Jsme i členem KOUSu, jsme zapojeni v sekci poradenství a sociální služby. KOUS se teprve hledá. Je užitečný pro získávání informací. Koordinátor nám posílá všechno... (Ž, 54).

KOUS v zásadě smysl má. Pro nás je důležitější spolupráce na úrovni našeho oboru. Ze sociálně zdravotní sekce těžíme hlavně jako ze zdroje informací (M, 30)

KOUS беру zatím dost pasivně. Je to hlavně o informacích, posílaných mailem. To je to nejdůležitější (M, 25).

Výjimečně je KOUS hodnocen negativně. Jsou však i organizace, které o KOUSu nevědí či s ním nemají žádnou zkušenost, tak se vyjádřili tři respondenti.

KOUS mi připadá spíše nefunkční, málo průbojný (Ž, 46).

Od roku 2001 funguje v Karlovarském kraji Asociace nevládních neziskových aktivit Karlovarského kraje (ANNA KK), která je občanským sdružením. ANNA KK má sedm zakládajících členských neziskových organizací. Členem této asociace se na ustavující konferenci stalo 83 neziskových organizací ve třech oborových uskupeních. Oproti Koordinačnímu uskupení na Vysočině je tato asociace formální organizací s radou a výkonným výborem. Rada ANNA KK se setkává na otevřených setkáních jedenkrát do měsíce. Koalice neziskových organizací je až na výjimky hodnocena spíše záporně, většinou jako teoretický projekt bez praktických dopadů, a až na jednu výjimku panuje k tomuto uskupení skepse a nedůvěra.

Vznikla krajská organizace ANNA K. Už jsem tam nebyl půl roku, mám na to málo času. Je tam spousta nápadů, jak to dělat, ale je to strašně odtržené od toho, jak těm organizacím pomoci. Prozatím je to spíš teoretické. Asociace neziskových organizací jsou k ničemu, neukázaly se přínosem. Většina jednání jsou akademické diskuse, příkladem je ANNA KK (M, 49).

Někde jsem o ANNA KK zaslechl. Nikdo nás nekontaktoval, my je taky ne (M, 33).

Anna KK dnes jen pár lidí, kteří s oblibou turdí, že zastupují neziskový sektor, ale nevidím žádný výsledek, např. informační systém (M, 30).

Vztahy v neziskovém sektoru jsou více rozvinuté v kraji Vysočina, existuje větší propojenost mezi organizacemi, i když dílčí spolupráce funguje dobře jak na Vysočině, tak v Karlovarském kraji. Když pomíneme různý způsob vzniku obou zastřešujících organizací, je ta na Vysočině hodnocena pozitivně, zatímco ANNA KK je nahlížena spíše jako projekt odtržený od reality, který nijak nenapomáhá rozvoji neziskového sektoru. O ANNA KK se respondenti nezmiňují, mnohdy o ní nevědí. KOUS, který je často zmiňován respondenty bez přímé otázky, je oceňován zejména jako zdroj informací, jeho jiný vliv na neziskový sektor je však rovněž zatím nazírán nejednoznačně.

Nicméně informační toky jsou jedním z důležitých aspektů sociálního kapitálu, proto lze na základě analýzy rozhovorů tvrdit, že KOUS rozvíjí tuto strukturální složku sociálního kapitálu a tím i zvyšuje jeho hladinu v rámci neziskového sektoru na Vysočině. V Karlovarském kraji, kde nefunguje žádná informační platforma, jsou informace předávány zejména prostřednictvím neformálních vztahů mezi sdruženími, jejichž dosah je menší, a nezahrnuje neziskový sektor celého regionu.

V obou krajích je v rámci neziskového sektoru rozvíjena generalizovaná reciprocita, založená na vzájemných službách a výpomocích, jak na úrovni individuální, tak na úrovni organizací. Na Vysočině jsou organizace přece jen více propojeny, v Karlovarském kraji je neziskový sektor více rozdroben. Tyto výsledky poukazují na opodstatněnost oddělení sociokulturní a strukturální složky sociálního kapitálu.

Zatímco generalizovaná reciprocita je v rámci neziskového sektoru v obou krajích poměrně dobře rozvinutá, jak dokládá spolupráce neziskových organizací založená na vzájemných výpomocích, strukturální složka sociálního kapitálu vytvářeného sdruženími je více rozvinutá v kraji Vysočina, nicméně její rozvoj je do značné míry záležitostí institucionálního působení krajského úřadu. Jak bude patrné z následujících kapitol, nacházíme zde příklad toho, jak může regionální samospráva výrazně ovlivnit rozvoj neziskového sektoru v kraji. Instituce koordinátora a iniciování vzniku koalice neziskových organizací výrazně zvýšily propojení organizací a vytvořily nové informační kanály, tedy hustotu sítí občanské angažovanosti (Putnam 1993).

3.7 Místní samosprávy

Lokální a regionální instituce mohou výrazně ovlivnit situaci v neziskovém sektoru a tím i hladinu občanské participace v regionu. Pojďme se blíže podívat na vztahy a možné vlivy lokálních a regionálních samospráv na neziskový sektor.

Místní sdružení hrají velmi výraznou roli v životě komunity a jejich existence a fungování má výrazný vliv na hladinu občanské participace. Dobře fungující komunita je jedním z projevů sociálního kapitálu a pocit sounáležitosti s komunitou je jednou z možných motivací k veřejné aktivitě. Dosaňování sociálního kapitálu často začíná úspěšným jednáním za účelem dosažení lokálních veřejných cílů (Bartkowski 2003). Neméně důležité je pak, jak fungují vztahy mezi těmito sdruženími a lokálními politickými institucemi. Dobrovolná sdružení jsou často aktivní v místní politice, lidé aktivní občany ve sdruženích jsou často aktivní i politicky jako zastupitelé v místních vládách.

Vztahy a spolupráce neziskových organizací s místními samosprávami nejsou na Vysočině zvláště intenzivní. Neziskové organizace až na malé požadavky nic od místních samospráv nepožadují. To však neplatí o sdruženích typu hasičů či místních sportovních sdružení v menších obcích, kde je provázanost místních zastupitelských orgánů a těchto organizací značná. Existuje jak personální propojení, tak finanční podpora ze strany obecních úřadů.

Městský úřad přispěl menší částkou, spolupracujeme s nimi, mají celkem pochopení. Ale zastupitelé chtějí spíše pomoci městu, nezajímají se o neziskový sektor (M, 52).

Vztahy jsou korektní, žádné vřelé, žádné společné akce. ... Díky charakteru služeb, jelikož neprovozujeme cíleovou komunitní práci v obcích, moc se neangažujeme (M, 40).

My jsme po nich zatím nic moc nechtěli, jen informace. Spolupráce s odborem životního prostředí je výborná (M, 25).

Vztah je v celku dobrý, zástupci neziskového sektoru mluví o určitém, i když ne hlubokém, porozumění ze strany místních politických institucí, o nabývání respektu ze strany zástupců těchto institucí.

Už nás město trochu respektuje, ale že by nad námi jásali, to ne. Dotace města se rok od roku navyšuje. Sídíme v městských prostorách se symbolickým nájemným (Ž, 46).

Místní orgány podporují sdružení finančně, ale vztahy jsou založené rovněž na vzájemných službách, které si obě strany poskytují. Potom jsou vztahy s lokálními samosprávami hodnoceny pozitivněji.

Vztah s obcí je velice dobrý, je zřizovatelem sboru. Jsme na obci závislí finančně. Pokud obec má peníze, vyjde nám vstříc. Pak zase pomůžem my jim. Je to perfektní spolupráce, nemáme žádné spory (M, 50).

Víme o sobě jedni i druzí. Pokud mohou, vyjdou nám vstříc. Poskytnou levnější nájem kulturního domu. Zveřejní zprávu v tisku, nemusíme to platit. Využíváme jejich prostory. Využíváme zastupitele, ti nám vycházejí vstříc (Ž, 34).

Dobře vycházíme se samosprávou. Dostali jsme příspěvek na zábavu pro starší lidi. Máme obsazené pozice na úřadě. Obrací se na nás s problémy (Ž, 54).

Často jde i o personální propojení místních zastupitelstev a některých neziskových organizací. Tento fakt poukazuje na v sociálních vědách často zmiňovanou souvislost mezi občanskou a politickou participací. Lidé, kteří jsou aktivní v občanském životě, například členstvím v místním sportovním sdružení, jsou často aktivní i politicky, a podílejí se jako zastupitelé na místní samosprávě. Na tomto místě bohužel nelze říci nic o kauzalitě tohoto vztahu, tedy zda občanská angažovanost vede k politické či naopak.

Jak si samosprávu zvolíme, takovou ji máme. Sokol vytváří vlastní volební nezávislé uskupení, dvakrát jsme vyhráli volby. Člen našeho výboru je celou dobu starostou obce. V zastupitelstvu jsou dnes čtyři lidi z výboru Sokola, devět lidí je členy zastupitelstva. Spolupráce je vynikající (M, 53).

Před volbami jsme si vytvořily kandidátku, dostaly jsme se do zastupitelstva, ženy pracují také v komisích města, jsou starostky obcí. Dobře vycházíme se samosprávou. Máme obsazené pozice na úřadě (Ž, 54, práva).

Komunální politici z větších měst nejsou vnímáni pozitivně, je kritizován jejich nezájem, někdy i korupce.

Problém je, když narážíme na nezájem politiků. Politici jsou odtržení od reality. Komunální politici jsou na tom ještě hůře, mají ještě negativnější vztah k neziskovému sektoru. Kontaktujeme je a informujeme, ale odezva je nulová. Žádná iniciativa shora. Vyšší politici jsou iniciativnější. Aspoň před volbami za námi přijdou, ti komunální ani to ne (M, 34).

Ani v Karlovarském kraji není vztah neziskových organizací a samospráv jednoznačný, někde spolupráce funguje, samosprávy mají důvěru respondentů, obě strany si navzájem poskytují jistou podporu. Dobrý vztah stojí do značné míry na tom, že místní samospráva ocení to, co může organizace městu či obci přinést, ocení služby, které mohou být výhodné i pro ně.

Město konečně pochopilo, že to, co provádíme, je pro město přínosem. Ziskáváme pravidelně dotaci na provoz. Pomohli nám při stěhování, najít nové prostory (Ž, 31).

Město pochopilo, že bez hasičů nemůže nic udělat. Kluci a baby jdou dělat... Město si u nás taky dělá schůze. Tady se děje pořád něco. Výjimečně dobře spolupracujeme (M, 57).

Stejně jako na Vysočině, opět jsou to větší města, v našem případě město krajské, kde je vztah poněkud vlažnější, nedůvěra k politikům větší. V krajském městě, které je v případě Karlových Varů trochu specifické, je patrná značná nedůvěra k politikům, i když i zde je určitá míra spolupráce a vztah není hodnocen přímo negativně, a to i přes zmínky o korupci.

S takovou mírou přezíravosti a nezájmu se jen tak nesetkáte. Jeden politik mi ani nepodal ruku, zahodili dárky, co dostali na festivalu, to podnikatelé neudělaj, i když z nich koukaj miliony. Místní politici se přizpůsobujou špičkám (M, 49).

Krajský úřad a obce jsou poplatné tomu, co si přejí jejich političtí zaměstnavatelé. Nebudeme si dělat iluze o čistotě radních a úředníků (M, 49).

Z rozhovorů nelze jednoznačně shrnout, jaká je povaha vztahů mezi lokálními samosprávami na Vysočině a v Karlovarském kraji a neziskovými organizacemi. V obou krajích nalézáme stejné vzorce vztahů mezi místními zastupitelskými úřady a neziskovými organizacemi. Ze strany zástupců neziskových organizací byla projevována určitá dávka nedůvěry místním politikům, a to zejména ve větších městech, na druhou stranu tam, kde funguje nějaká spolupráce, kde si navzájem tyto dvě strany poskytují služby, je nedůvěra menší a vztah k místní samosprávě pozitivnější.

Neziskové organizace v obcích a menších městech žijí s lokálními samosprávami v určité symbióze, v menších obcích jsou často personálně propojené. Tím, že tyto organizace působí v rámci místní komunity, vnímají svoji práci hlavně jako práci pro obec, pro obyvatele obce, a tím je určena jejich legitimita. Nalézáme zde motiv sounáležitosti s komunitou, který je velmi silným motivem pro občanskou participaci.

Obec poskytuje finance na provoz sdružení, nebo pronajímá výhodně prostory, a to pak na oplátku poskytuje služby obci a jejím obyvatelům, jak v podobě možnosti realizace zájmů pro své členy, tak v podobě konkrétních výpomocí. Tak místní samospráva ovlivňuje občanskou angažovanost v lokalitě. Ve větších městech existuje naopak jistý odstup a vzájemná nedůvěra. Sdružení se musí více zasažovat o udržení legitimacy, vydobýt si respekt místních zastupitelů. I když vztah místních samospráv k neziskovým organizacím není negativní, je spíše vlažný.

Lokální samosprávy mají vliv na neziskové organizace, a to v podobě podpory konkrétní organizace. Zdá se však, že i tam, kde tato podpora neexistuje, sdružení funguje a je schopné nalézt jiné zdroje. Z dat, která jsou k dispozici, nelze však usoudit, že vliv lokálních institucí by mohl nějakým výrazným způsobem zasáhnout do stavu neziskového sektoru jako celku, v rámci určité lokality či regionu. Podle mého názoru tento vliv není faktorem, který by mohl ovlivnit různou hladinu občanské angažovanosti ve sledovaných regionech.

3.8 Krajské samosprávy

V rámci výzkumu občanské společnosti v krajích České republiky byl zjišťován také vliv krajských samospráv na rozvoj neziskového sektoru v regionu. V prvním kroku je stručně popsána finanční a institucionální podpora krajských úřadů neziskovým organizacím, v druhém pak rozbor dopadů této podpory, založený na analýze dat získaných prostřednictvím rozhovorů s reprezentanty neziskových organizací v regionech.

3.8.1 Finanční a institucionální podpora ze strany krajských samospráv

Na rozvoj neziskového sektoru má nepochybně vliv finanční podpora, poskytovaná z nejrůznějších zdrojů, a zejména ze zdrojů regionálních a lokálních samospráv. V rámci práce na tomto výzkumu nebyla získána data o tom, jaká je finanční podpora neziskového sektoru na obecní úrovni, ale podařilo se získat alespoň některá data o financování neziskového sektoru na úrovni krajů. Na Vysočině jsou v tomto ohledu vynakládány daleko větší finanční prostředky, což může mít vliv na vývoj sektoru, ovšem pouze od data vzniku krajů.

Na Vysočině je krajem zřízen Fond Vysočiny, který se stává jedním z nejdůležitějších zdrojů financí pro neziskové organizace, z jeho prostředků je zajišťováno financování celé řady grantových programů určených k podpoře projektů neziskových organizací. Například v roce 2003 se pro potřeby neziskových organizací z rozpočtu kraje rozdělilo 21 391 000 Kč. Z toho na investiční akce bylo poskytnuto 3 402 000 Kč a zbytek byl rozdělen na akce neinvestiční. Nad rámec grantové podpory přistoupil kraj také k budování systému podpory poskytování stálých služeb zajišťovaných neziskovými organizacemi, což obnášelo zejména zřízení funkce koordinátora pro neziskový sektor. V Karlovarském kraji neexistuje obdoba Fondu Vysočiny. V roce 2003 se pro potřeby neziskových organizací z rozpočtu Karlovarského kraje rozdělilo 6 008 000 Kč, přičemž se jednalo pouze o neinvestiční náklady (Šplíchal 2003).

O vztahu krajské samosprávy a neziskového sektoru vypovídá nejen financování, ale rovněž způsob komunikace mezi těmito dvěma institucemi. Nejčastější způsob komunikace mezi krajem a neziskovými organizacemi je přes odbor krajského úřadu, kde organizace působí. Špatná vzájemná komunikace jednotlivých odborů na krajském úřadě potom často způsobuje omezené šíření informací a vede k nejednotnému přístupu k neziskovým organizacím ze strany kraje. Jistým řešením je založení pracovních skupin nebo komisí kraje pro neziskové organizace, která řeší již nikoliv oborovou, ale průřezovou problematiku. Dalším řešením je zřízení funkce koordinátora pro neziskový sektor (Šplíchal 2003).

Krajský úřad kraje Vysočina podporuje neziskový sektor nejen finančně, ale poskytuje mu i podporu institucionální. Kraj Vysočina byl jedním z prvních, který zřídil funkci koordinátora pro neziskový sektor. Koordinátor působí na krajském úřadě od roku 2002 a velmi významným způsobem ovlivnil komunikaci krajského úřadu s neziskovým sektorem, ale také komunikaci a sdružování v rámci sektoru samotného. Tento úředník se zodpovědností za neziskové organizace se pravidelně setkává se členy koordinačního uskupení - KOUŠu. Hlavní přínos koordinátora tak leží především v poradní a informační funkci.

Neformální pracovní skupina kraje Vysočina pro nestátní neziskový sektor se setkává od března 2003. Je tvořena reprezentanty zastupitelstva (rady Kraje Vysočina) i zaměstnanci Krajského úřadu, zástupci všech zainteresovaných odborů, celkem má tento orgán 18 členů. Pracovní skupina se schází jedenkrát za měsíc a věnuje se průřezovým problematikám neziskového sektoru (např. databáze NNO kraje, školení pro NNO apod.). Setkávání nejsou dosud oficiální a fungují na bázi neformálních dohod mezi zúčastněnými.

V roce 2003 došlo k vytvoření fungující interní komunikace na krajském úřadě pomocí neformální, mezirezortní pracovní skupiny pro neziskové organizace i v kraji Karlovarském. Zainteresované

odborní krajského úřadu Karlovarského kraje nominovaly zástupce do pracovní skupiny, v níž je řešena problematika oblasti neziskového sektoru. Zúčastňovat se jednání mohou též přizvaní externisté a hosté (Kříž 2004). Kontaktní osoby lze najít v příslušných odborech, kontaktní osoba pro neziskový sektor jako celek (napříč sektory) byla určena oproti Vysočině se zpožděním, a to až v roce 2004 (Šplíchal 2003).

3.8.2 Vliv krajských samospráv na neziskový sektor

Kraj Vysočina je hodnocen téměř výlučně velmi pozitivně, vznik kraje samotného je považován za zlom ve vývoji neziskového sektoru. Zásadní je zejména vytvoření funkce koordinátora pro neziskový sektor. Zástupci neziskových organizací je kraj často zmiňován v souvislosti se stavem neziskového sektoru či fungování sdružení, aniž by byla položena přímá otázka. Spolupráce s krajem je považována za výbornou, a to nejen spolupráce s koordinátorem pro neziskový sektor, ale i s jednotlivými odbory. Kraj respektuje neziskové organizace coby partnera a má vytvořené efektivní komunikační strategie.

Kladně hodnotím přístup krajského úřadu. Je tu velká podpora z jeho strany, je s ním dobrá spolupráce. Od hejtmana až po odbor školství (M, 25).

S krajem máme dobré vztahy, s odbory školství, životního prostředí a regionálního rozvoje. Respektují nás jako partnera (M, 40).

S krajem Vysočina je skvělá spolupráce. Od vedoucí referátu zemědělství až po hejtmana. Úřad má skvělý náboj, není tam mnoho těch starých úředníků. Neziskový sektor krystalizuje díky kraji (Ž, 55).

S krajem je lepší spolupráce než dřív s okresy. Se zřízením kraje se hodně zlepšilo. Na krajském úřadě není odbor zabývající se energetikou, kraj spoléhá na nás (M, 25).

Jedním z nejdůležitějších kroků kraje směrem ke spolupráci s neziskovým sektorem bylo vytvoření fondu Vysočina. Tato forma finanční podpory ze strany kraje je neziskovými organizacemi využívána a přispívá k jejich rozvoji.

Existuje Fond Vysočina, už to je velké pozitivum. Co jsem mluvila s lidmi, někde vůbec takovou možnost nemají např. v Brně (Ž, 34).

Slyšela jsem, že kraj Vysočina má nejpropracovanější grantový systém v republice. Psala jsem projekt pro Fond Vysočina (Ž, 47).

Kraj Vysočina není nijak specifický. Možná tím, že brzy začal fungovat Fond Vysočina, tím se vytvořil náskok. Neziskovky mohly najednou čerpat (M, 25).

Dalším důležitým aspektem vztahu mezi krajskou samosprávou a neziskovým sektorem je poskytování informací, a to především prostřednictvím koordinátora pro neziskový sektor.

Cítím se velice dobře informována z kraje Vysočina, odboru regionálního rozvoje. I o tom, co se děje v neziskovém sektoru v rámci České republiky (Ž, 47).

Koordinátor nám chce pomoci, předávat informace, to je hlavní (Ž, 55).

Na příkladu kraje Vysočina můžeme pozorovat, jak důležitá může být osobnost s vůdčími a manažerskými schopnostmi. Koordinátor pro neziskový sektor působící na krajském úřadě je vždy zmiňován v souvislosti s krajem, jeho působení je vnímáno jako velmi přínosné pro rozvoj neziskového sektoru v regionu.

Pozitivní je to, že kraj tam má koordinátora. Něco tedy přece jen dělá (Ž, 52).

Koordinátor do toho dává hodně (Ž, 34).

Koordinátor nám chce pomoci, předávat informace, to je hlavní (Ž, 55).

Psala jsem projekt pro Fond Vysočina, koordinátor mi k tomu dal odvalu, teď jsem mu děkovala (Ž, 47).

V Karlovarském kraji je situace naprosto odlišná. Neziskové organizace s krajským úřadem téměř nejsou ve spojení, komunikace je sporadická, zkušenosti s touto institucí jsou minimální. Kraj rovněž podle respondentů dostatečně nedoceňuje práci neziskových organizací.

S krajem nemáme žádné zkušenosti. ... Neusilovali jsme o peníze na granty z kraje. Jsou to zanedbatelné částky a vypracování žádosti je nákladné (M, 30).

Krajský úřad žádáme o dotace, ale když dostanem peníze z nadace Partnerství, kraj se už na nás vykašle, myslí, že máme dost. Není to úplně nejlepší vztah, ale moc ho nevyužíváme (M, 24).

Někdy hraje roli i nedostatečná vybavenost organizace pro tuto spolupráci, jak finanční, tak personální, což poukazuje na již výše zmíněnou menší rozvinutost jednotlivých neziskových organizací a neziskového sektoru jako celku v tomto kraji.

Na kraji jsme nežádali zatím nic. Není mezi námi nikdo, kdo by takovej projekt zpracoval. Nemáme zkušenost, nevidíme do toho (M, 33).

Zatím jsem spolupráci s krajem vzdal, nemáme jasno mezi sebou, není jasná koncepce (M, 56).

Obraz vztahu mezi neziskovým sektorem a krajskou samosprávou doplňuje výpověď zástupce krajského úřadu Karlovarského kraje, který rovněž zmiňuje nedostatečnou komunikaci a zejména nedostatek peněz pro financování grantových projektů, i když je patrná snaha o zlepšení stavu a pomoci neziskovým organizacím.

Problém komunikace je z naší strany, jsme noví (krajský úřad, pozn. autora). Každý odbor komunikuje s nějakými neziskovými organizacemi, chceme to teď spojit. Finance pro neziskový sektor jsou na jednotlivých odborech, chtěli bychom to dát do jednoho balíku, vytvořit jeden fond (Ž, 54).

V Karlovarském kraji krajská samospráva zasahuje do rozvoje neziskového sektoru podstatně méně, než na Vysočině. Spolupráce s neziskovým sektorem se začíná pomalu rozvíjet, ale jeho zástupci zatím žádnou podporu ze strany kraje necítí. Na druhou stranu organizace samotné se často ani o žádnou podporu neucházejí, neboť nemají dostatečné kapacity na spolupráci a komunikaci s krajem.

Vztah občanských sdružení a regionální a lokální samosprávy do značné míry vypovídá o stavu občanské společnosti v regionu, neboť působení institucí krajské a lokální vlády může významným způsobem ovlivnit úroveň občanské angažovanosti v komunitě. Zatímco na Vysočině je vznik kraje Vysočina v souvislosti se stavem občanské angažovanosti určitým zlomem znamenajícím výrazný posun v rozvoji neziskového sektoru, reprezentanti Karlovarského kraje v souvislosti se situací neziskového sektoru kraj nezmiňují vůbec.

Co lze na základě rozhovorů tvrdit, je, že nově vzniklé krajské samosprávy se stávají významným faktorem v rozvoji občanské angažovanosti v regionu. Zatímco na Vysočině jsou její vznik a působení

na neziskový sektor velmi silně, a téměř výhradně pozitivně vnímány, v Karlovarském kraji tomu tak není, krajská samospráva zde není vnímána jako pozitivní činitel v rozvoji neziskového sektoru. Respondenti z Vysočiny vyjadřují spokojenost s fungováním krajské samosprávy, se zřízením grantového fondu Vysočina, s poskytováním informací ze strany kraje, mluví o vzájemné spolupráci atd. Naopak členové sdružení z Karlovarského kraje často nemají žádné zkušenosti s krajským úřadem, spolupráce neprobíhá tak často jako na Vysočině, vzájemná informovanost je rovněž nižší.

Závěr

Závěrem lze konstatovat, že analýza rozhovorů potvrzuje rozdíly v občanské angažovanosti ve sledovaných krajích. Zatímco na Vysočině je zaznamenán rozvoj občanské angažovanosti ve formě neziskového sektoru, v Karlovarském kraji tomu tak není. Odlišná je celková atmosféra v obou krajích, ochota lidí se angažovat. Pokud vezmeme v úvahu předpoklad souvislosti občanské participace a sociálního kapitálu, lze tvrdit, že v Karlovarském kraji je nižší hladina sociálního kapitálu, jelikož tu panuje obecně menší ochota k participaci. Důvody nalezených rozdílů v občanské angažovanosti leží jak ve strukturálních, tak v kulturně-historických, ale i institucionálních faktorech.

Z těch strukturálních je třeba poukázat zejména na míru vzdělanosti v regionu, která je v Karlovarském kraji nižší, což má vliv na míru občanské participace. Co se týče ekonomických ukazatelů, jako je například průměrná mzda či hrubý domácí produkt, neliší se oba zkoumané kraje příliš. V Karlovarském kraji je mzda poněkud vyšší, přesto je zde starost o materiální zabezpečení na úkor participace daleko více zdůrazňována než na Vysočině. Fakt, že v Karlovarském kraji je nízká hladina občanské participace, podle mého názoru do značné míry vychází z celkové situace kraje, která je dána jak socioekonomickými faktory, tak i kulturními a historickými charakteristikami pohraničního regionu, s historií vysídlování a opětného osídlování. Vysočina je naopak celkem stabilní a homogenní region, který sice na tom není ekonomicky o mnoho lépe, ale celková atmosféra je vnímána pozitivněji, občanské tradice jsou vyvinutější a občanská participace je zde více kulturně zakotvena.

Neziskový sektor je více rozvinutý v kraji Vysočina. Oproti Karlovarskému neziskovému sektoru získal větší respekt jak u veřejných institucí, tak u veřejnosti. Propojenost a vzájemná informovanost organizací občanské společnosti je na Vysočině větší, což znamená, že síť občanské angažovanosti, důležité strukturální aspekty sociálního kapitálu, jsou zde rozvinutější. To poukazuje na vyšší hladinu sociálního kapitálu v rámci neziskového sektoru. Z pořízených rozhovorů naopak nelze vysledovat odlišnosti v sociokulturní složce sociálního kapitálu, v generalizované důvěře a sdílených hodnotách samotných zástupců neziskových organizací (nikoliv v regionu obecně). Jak na Vysočině, tak v Karlovarském kraji zástupci neziskových organizací vykazují stejnou míru optimismu a občanských hodnot. To podporuje koncepty, které upozorňují na potřebu odlišit a nesměšovat tyto dva aspekty sociálního kapitálu.

Z výsledků analýzy dále vyplývá, že vliv lokálních politických institucí (místních samospráv) významně neovlivňuje rozdíly v hladině občanské participace ve sledovaných krajích. Můžeme konstatovat, že lokální instituce nezpůsobují žádné regionální rozdíly mezi Vysočinou a Karlovarským krajem, v obou krajích nalézáme stejné vzorce vztahů mezi těmito institucemi a neziskovými organizacemi. Krajské samosprávné instituce i za krátkou dobu své existence naopak ovlivňují rozdíly

v hladině občanské angažovanosti v regionu. Kraj Vysočina vytvářením podmínek, podporou infrastruktury, finanční podporou a v neposlední řadě poskytováním informací dobrovolným organizacím výrazně zasahuje do rozvoje neziskového sektoru, a tak i občanské angažovanosti.

V analýze se ukazuje, že využití předpokladů obou proti sobě stojících přístupů je opodstatněné, na rozvoj občanské společnosti totiž působí jak sociokulturní, tak institucionální proměnné. Občanská angažovanost má kořeny v historii a kultuře regionu, působí na regionální a místní instituce, ale rovněž je působením těchto institucí zpětně ovlivňována. Na případě nově vzniklých krajských samospráv bylo doloženo, jak významně může působení těchto regionálních institucí ovlivnit stav neziskového sektoru, potažmo i občanské společnosti.

Literatura

- Aberg, Martin 2000. „Putnam’s Social Capital Theory Goes East: A Case Study of Western Ukraine and L’viv.” *Europe-Asia Studies* 52: 295-317.
- Alan, Josef 1995. *Dialogy o občanské společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Almond, Gabriel A., Sidney Verba 1963. *The Civic Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Almond, Gabriel, Sidney Verba 1963. „Organizational Membership and Civic Competence“ Pp. 244-265 in *Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, edited by Gabriel Almond, Sidney Verba. Princeton: Princeton University Press.
- Badescu, Gabriel, Paul Sum, Eric Uslaner 2004. „Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldova.“ *East European Politics & Societies* 18 (2): 316-341.
- Badescu, Gabriel 2003. „Social Trust and Democratization in the Post-communist Societies.“ Pp. 120-140 in *Social Capital and the Transition to Democracy*, edited by G. Badescu, E.M. Uslaner. London: Routledge.
- Bartkowski, Jerzy 2003. „Social Capital in Poland.“ Pp. 184-199 in *Social Capital and the Transition to Democracy*, edited by G. Badescu, E.M. Uslaner. London: Routledge.
- Bělohradský, Václav 1992. *Kapitalismus a občanské ctnosti*. Praha: Československý spisovatel.
- Bělohradský, Václav, Jiří Musil, Josef Novák 1997. *Občanská společnost*. Praha: Grada.
- Berman, Sheri 1997. „Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic.“ *World Politics*, John Hopkins University Press 49 (3): 401-429.
- Berman, Sheri 2001. „Civil Society and Political Institutionalization.“ Pp. 32-55 in *Civil Society and Social Capital Debate in Comparative Perspective*, edited by M.W. Foley, B. Edwards, M. Diani. Hanover: University Press of New England.
- Cigler, Alan, Mark R. Joslyn 2002. „The Extensiveness of Group Membership and Social Capital: The Impact on Political Tolerance Attitudes.” *Political Research Quarterly* 55 (1): 7-25.
- Coleman, James 1994. „Social Capital.“ Pp. 300-321 in *The Foundations of Social Theory*. Harvard: Harvard University Press.
- Curtis, James E., Douglas E. Baer, Edward G. Grabb 2001. „Nations of Joiners: Explaining Voluntary Association Membership in Democratic Societies.“ *American Sociological Review* 66 (6): 783-805.
- Dick, Bob 2000. *Grounded theory: a thumbnail sketch*. <http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/arp/grounded.html>
- Eastis, Carla M. 1998. „Organizational Diversity and the Production of Social Capital.” *American Behavioral Scientist* 42 (1): 66-77.
- Edwards, Bob, Michael W. Foley 1996. „The Paradox of Civil Society.” *Journal of Democracy* 7 (3): 38-52.
- Edwards, Bob, Michael W. Foley 1998. „Civil Society and Social Capital Beyond Putnam.” *American Behavioral Scientist* 42 (1): 124-139.

- Erickson, Bonnie, T. A. Nosanchuk 1990. „How Apolitical Association Politicize.“ *Canadian Review of Sociology* 27 (2): 206-219
- Flap, Henk, Beate Völker 2003. „Communist Societies, the Velvet Revolution and the Weak Ties.“ Pp. 28-45 in *Social Capital and the Transition to Democracy*, edited by G. Badescu, E.M. Uslaner. London: Routledge.
- Foley, Michael W., Bob Edwards 1998. „Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective.“ *American Behavioral Scientist* 42 (1): 5-20.
- Foley, Michael W., Bob Edwards, Mario Diani 2001. „Social Capital Reconsidered.“ Pp. 266-280 in *Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital Debate in Comparative Perspective*, edited by M.W. Foley, Bob Edwards, Mario Diani. Hanover: University Press of New England.
- Frič, Pavol, Hana Šilhánová 1997. *Rozhovory o neziskovém sektoru*. Praha: NROS.
- Frič, Pavol 2000. *Strategie rozvoje neziskového sektoru*. Praha: Fórum dárců.
- Frič, Pavol, Goulli Rochdi 2001. *Neziskový sektor v České republice*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Gibson, J. 2003. „Social Network, Civil Society, and the Prospects for Consolidating Russia's Democratic Transition.“ Pp. 61-80 in *Social Capital and the Transition to Democracy*, edited by G. Badescu, E.M. Uslaner. London: Routledge.
- Green, Andrew Thomas 1997. „Občanská společnost, ideje a utváření politiky.“ *Sociologický časopis* 33 (3): 309-320.
- Hart, Joep de, Paul Dekker 2003. „A Tale of Two Cities: Local Patterns of Social Capital.“ Pp. 153-169 in *Generating Social Capital*, edited by D. Stolle, M. Hooghe. New York: Palgrave Macmillian.
- Heying, Charles H. 1997. „Civic Elites and Corporate Delocalization: An alternative explanation for declining civic engagement.“ *American Behavioral Scientist* 40 (5): 657-668.
- Holý, Petr 2004. *Jak koordináční uskupení NNO kraje Vysočina vytváří podmínky k rozvoji občanské společnosti v kraji Vysočina*. Podkladová studie.
- Hooghe, Marc, D. Stolle 2003. „Voluntary Associations and Democratic Attitudes: Value Congruence as a Causal Mechanism.“ Pp. 89-111 in *Generating Social Capital*, edited by D. Stolle, M. Hooghe. New York: Palgrave Macmillian.
- Howard, Marc Morjé 2002. „The Weakness of Post-communist Civil Society.“ *Journal of Democracy* 13 (1): 157-169.
- Howard, Marc Morjé 2003a. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Howard, Marc Morjé 2003b. „Why Post-Communist Citizens Do Not Join Voluntary Organizations.“ Pp. 165-183 in *Social Capital and the Transition to Democracy*, edited by G. Badescu, E.M. Uslaner. London: Routledge.
- Huyseune, Michael 2003. „Institutions and Their Impact on Social Capital and Civic Culture: The Case of Italy.“ Pp. 211-230 in *Generating Social Capital*, edited by D. Stolle, M. Hooghe. New York: Palgrave Macmillian.
- Hyden, Goran 1997. „Civil Society, Social Capital, and Development: Dissection of Complex Discourse.“ *Studies in Comparative International Development* 32: 3-30.
- Illner, Michal, Zdenka Vajdová 2005. *The Development of Subnational Government in the Czech Republic*. Unpublished report.
- Kenworthy, Lane 2001. „Social capital, Cooperation, and Economic Performance.“ Pp. 125-135 in *Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital Debate in Comparative Perspective*, edited by M.W. Foley, B. Edwards, M. Diani. Hanover: University Press of New England.
- Klicperova-Baker, Martina, Ivo K. Feireabend, Richard C. Hofstetter 1999. „Democracy and Civil Culture.“ Pp. 57-84 in *Ready for Democracy?* edited by M. Klicperova-Baker. Prague: Academy of Sciences of the Czech Republic.

- Knack, Stephen 2002. „Social Capital and Quality of Government: Evidence From the States.“ *American Journal of Political Science* 46 (4): 772-785.
- Kostecký, Tomáš 2002. *Political Parties after Communism: Developments in East-Central Europe*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Kříž, Stanislav 2004. *Karlovarský kraj a nestátní neziskový sektor*. Podkladová studie.
- Levi, Margaret (ed.) 1998. *Trust and Governance*. New York: Russel Sage Foundation.
- Marada, Radim 1998. „Can Inactive Society Be Civil?“ *Sociální studia* 3 (1): 34-43.
- Mondak, Jeffrey, Adam F. Gearing 1998. „Civic Engagement in Post-Communist State,“ *Political Psychology* 19 (3): 615-637.
- Müller, Karel 2002. *Češi a občanská společnost*. Praha: TRITON.
- Newton, Kenneth 1997. „Social Capital and Democracy.“ *American Behavioral Scientist* 40 (5): 575-586.
- Norris, Pipa (ed.) 1999. *Critical Citizens. Global Support of Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Pattie, Charles, Patrick Seyd, Paul Whiteley 2003. „Civic Attitudes and Engagement in Modern Britain.“ *Parliamentary Affairs* 56 (4): 616-633.
- Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. 1995. „Bowling Alone: America's Declining Social Capital.“ *Current* 373 (6): 3-9.
- Putnam, Robert D. 1999. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Potapchuk, William R., Jarle P. Crocker Jr. 1999. „Exploring the Elements of Social Capital.“ *National Civic Review* 88 (3): 175-201.
- Rich, Paul 1999. „American Voluntarism, Social Capital, and Political Culture.“ *Annals of the American Academy of Political & Social Science* 565: 15-34.
- Rohstein, Bo 2001 „Social Capital in the Social Democratic Welfare State.“ *Politics and Society* 29 (9): 207-242.
- Rotberg, Robert I. 1999. „Social Capital and Political Culture in Africa, America, Australasia, and Europe.“ *Journal of Interdisciplinary History* 29 (3): 339-356.
- Rose, Richard, Wiliam Mischler, Christian Haerpfer 1997. „Social Capital in Civic and Stressful Societies.“ *Studies in Comparative International Development* 32 (3): 85-111.
- Salamon, Lester M., Helmut K. Anheier 1999. *Nástup neziskového sektoru*. Praha: Agnes.
- Salamon, Lester M., Helmut K. Anheier 1997a. „The Civil Society Sector.“ *Society: Social Sciences and Modern Society* 34 (2): 60-65.
- Salamon, Lester M., Helmut K. Anheier 1997b. *Defining the Nonprofit Sector. A cross-national analysis*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Selle, Per, Kristin Stromsnes 2001. „Membership and Democracy.“ Pp. 134-147 in *Social Capital and Participation In Everyday Life*, edited by P. Dekker, E.M. Uslaner. London and New York: Routledge.
- Schofer, Evan, Marion Foucarde-Gourinchas 2001. „The Structural Context of Civic Engagement: Voluntary Associations Membership in Comparative Perspective.“ *American Sociological Review* 66: 806-828.
- Šplíchal, Josef 2004. *Neziskový sektor v kraji Vysočina a v Karlovarském kraji*. Podkladová studie. ICN.
- Stolle, Dietlind, Thomas R. Rochon 1998a. „Are All Associations Alike?“ *American Behavioral Scientist* 42 (1): 47-65.
- Stolle, Dietlind 1998b. „Bowling Together, Bowling Alone: The Development of Generalized Trust in Voluntary Associations.“ *Political Psychology* 19 (3): 497-526.

- Stolle, Dietlind 2001. „Getting to Trust. An Analysis of the Importance of Institutions, Families, Personal Experiences and Group Membership.“ Pp. 118-132 in *Social Capital and Participation in Every Day Life*, edited by P. Dekker, E.M. Uslaner. London: Routledge.
- Stolle, Dietlind, Bo Rohstein 2003. „Social Capital, Impartiality and the Welfare State: An Institutional Approach.“ Pp. 191-210 in *Generating Social Capital*, edited by D. Stolle, M. Hooghe. New York: Palgrave Macmillian.
- Stolle, Dietlind 2004. „Communities, Social Capital, and Local Government: Generalized Trust in Regional Settings.“ Pp. 184-206 in *Investigating Social Capital. Comparative Perspective on Civil Society, Participation and Governance*, edited by S. Prakash, P. Selle. Sage India Ltd.
- Torpe, Lars 2003. „Social Capital in Denmark: A Deviant Case?“ *Scandinavian Political Studies* 26 (1): 27-48.
- Uslaner, Eric M. 1998. „Social Capital, Television, and the „Mean World“: Trust, Optimism, and Civic Participation.“ *Political Psychology* 19 (3): 441-467.
- Uslaner, Eric M. 2003. „Trust and Civic Engagement in East and West.“ Pp. 81-94 in *Social Capital and the Transition to Democracy*, edited by G. Badescu, E.M. Uslaner. London: Routledge.
- Uslaner, Eric M., Gabriel Badescu 2003. „Legacies and Conflicts. The challenges to social capital in democratic transition.“ Pp. 219-232 in *Social Capital and the Transition to Democracy*, edited by G. Badescu, E.M. Uslaner. London: Routledge.
- Vajdová, Tereza 2005. *Česká občanská společnost 2004*. Praha: CERM.
- Vajdová, Zdenka 1996. „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum.“ *Sociologický časopis* 32 (3): 339-351.
- Wuthnow, Robert 1998. *Loose Connections: Joining Together in America's Fragmented Communities*. Library of Congress Cataloguing, Publication Data.

Shrnutí

Sociologické studie jsou věnovány regionálním a lokálním aspektům občanské společnosti v České republice. V úvodní teoretické části je shrnut vývoj poznatků o občanské společnosti a občanské participaci z hlediska dvou částečně proti sobě stojících přístupů, institucionálního a sociokulturního. Z pohledu prvního z přístupů jsou pro vytváření a rozvoj občanské společnosti zásadní občanské tradice a sociální interakce ve společnosti samotné. Druhý z přístupů pak naopak zdůrazňuje roli institucionálních faktorů ovlivňujících zásadním způsobem stav občanské společnosti. Na základě výsledků studie lze tvrdit, že v rozvoji občanské společnosti hrají roli jak institucionální, tak sociokulturní faktory.

Pro definici občanské společnosti, která byla využita pro tuto práci, je zásadní občanská participace v dobrovolných organizacích tvořících neziskový sektor. V prvním kroku je tedy analýze podroben stav a rozvoj neziskového sektoru ve dvou vybraných krajích, kraji Vysočina a Karlovarském kraji. Stěžejní částí studie je pak analýza vlivu vybraných sociokulturních a institucionálních faktorů na občanskou společnost ve vybraných krajích. Pozornost je věnována zejména tomu, jaký vliv mají místní a regionální vlády na rozvoj neziskového sektoru a občanské participace, a zda-li způsobuje tento vliv regionální rozdíly občanské společnosti.

Kraje byly vybrány tak, aby reprezentovaly odlišné stupně občanské a politické participace. Zatímco kraj Vysočina vykazuje v rámci České republiky nejvyšší volební účast a rovněž relativní počet neziskových organizací v kraji je jeden z nejvyšších, Karlovarský kraj se nachází na opačném konci pomyslné škály. Rozdíly v těchto charakteristikách jsou podpořeny výsledky kvalitativní analýzy dat získaných rozhovory se zástupci neziskových organizací. Na Vysočině je neziskový sektor rozvinutější, propojenost organizací a vzájemná informovanost větší, rovněž lépe funguje krajská koalice neziskových organizací a neziskový sektor má respekt jak veřejnosti, tak místních a regionálních zastupitelských úřadů. V Karlovarském kraji je obecně menší ochota k participaci a neziskový sektor je spíše rozdrobený. Příčinou těchto rozdílů mezi kraji jsou jak faktory sociální, z nichž nejvýraznější roli hraje úroveň vzdělanosti v kraji, tak faktory kulturně historické poukazující na historii vysídlování a opět-ného osídlování příhraničního Karlovarského kraje a zakořeněné občanské tradice Vysočiny.

Ukazuje se, že regionální rozdíly však mohou způsobit i faktory institucionální. Zatímco lokální samosprávy výrazně neovlivňují regionální rozdíly v občanské společnosti mezi sledovanými regiony, nedávno vzniklé krajské samosprávy mohou naopak tyto rozdíly způsobovat. Krajské samosprávné instituce i za krátkou dobu své existence ovlivňují rozdíly v hladině občanské angažovanosti v regionu. Zatímco kraj Vysočina vytvářením podmínek, podporou infrastruktury, finanční podporou a v ne-

poslední řadě poskytováním informací dobrovolným organizacím výrazně zasahuje do rozvoje neziskového sektoru, a tak i občanské angažovanosti, v Karlovarském kraji krajský úřad nijak zásadně do rozvoje občanské společnosti nezasahuje.

Využití předpokladů obou proti sobě stojících přístupů, sociokulturního a institucionálního, je opodstatněné, na rozvoj občanské společnosti totiž působí jak sociokulturní, tak institucionální proměnné. Občanská angažovanost má kořeny v historii a kultuře regionu, působí na regionální a místní instituce, ale rovněž je působením těchto institucí zpětně ovlivňována.

Summary

This volume of Sociological Studies focuses on regional and local aspects of civil society in the Czech Republic. The introductory, theoretical section contains a summary of the development of knowledge in the field of civil society and civic participation from two partly opposing perspectives – the institutional and the socio-cultural. In the first perspective, civic traditions and the social interaction in the given society itself play the key role in the formation and development of civil society. In the second perspective, emphasis is put on the role of institutional factors that have a fundamental influence on the state of civil society. The results of this study indicate that both institutional and socio-cultural factors play a role in the development of civil society.

In this study civil society is defined partly in terms of the level of civic participation in voluntary organisations in the non-profit sector. Therefore, the study begins with an analysis of the state and development of the non-profit sector in two selected regions: the Vysočina region and the Karlovy Vary region. The study is also based on an analysis of the influence of selected socio-cultural and institutional factors on civil society in the selected regions. Particular attention is devoted to what kind of effect local and regional governments have on the development of the non-profit sector and civic participation, and whether this effect may be the source of the regional differences in the level of civil society.

The choice of regions was guided by an effort to represent regions with as different as possible levels of civic and political participation. While the Vysočina region exhibits the highest voter participation in the Czech Republic and the relative number of non-profit organisations in the region is also one of the highest in the country, the Karlovy Vary region lies at the opposite end of both scales. The differences observed in these characteristics are supported by the findings from qualitative data analyses acquired from interviews with representatives of non-profit organisations. The non-profit sector in the Vysočina region is more advanced, the degree of integration and connection between organisations and how informed they are about each other is higher, the regional coalition of non-profit organisations operates better, and the non-profit sector enjoys the respect of both the public and local and regional representative institutions. In the Karlovy Vary region there is generally a much weaker inclination towards civic participation and the non-profit sector is more fragmented. The differences between regions are derived from social factors, the most distinctive role here played by the level of education in the region, and factors with a cultural-historical basis, which in this case refers to the Karlovy Vary region's history, as a border region, of population expulsion and resettlement, and to the historical roots of civic tradition in the Vysočina region.

However, regional differences are also caused by institutional factors. While the local authorities do not appear to have much impact on the regional differences in civil society observed between the regions in the study, the regional authorities, established only several years ago, do contribute to the existence of these differences. Even during the short period since their establishment the regional authorities have managed to have a significant effect on the differences observed in levels of civic

participation between regions. The Vysočina region helps create the necessary conditions for the non-profit sector, supports infrastructure, provides financial assistance, and, no less importantly, keeps non-profit organisations up-to-date with information, and the region has a considerable positive impact on the development of the non-profit sector and thus also on civic participation. Conversely, in the Karlovy Vary region, the regional authorities make no real contribution to fostering the development of civil society in the region.

The institutional and the socio-cultural perspectives can both be validly applied as both have an impact on the development of civil society. Civic participation has its roots in the history and culture of the region and influences regional and local institutions, but these institutions in turn also have a reciprocal effect on civic participation.

Zusammenfassung

Diese soziologische Studie widmet sich den regionalen und lokalen Aspekten der Zivilgesellschaft in Tschechien. Im einführenden Theorieteil wird die Entwicklung der Erkenntnisse über die Zivilgesellschaft und die Bürgerpartizipation vom Standpunkt zweier sich teilweise widersprechender Herangehensweisen – der institutionellen und der soziokulturellen – aus zusammengefasst. Aus Sicht der soziokulturellen Herangehensweise sind für die Bildung und die Entwicklung der Zivilgesellschaft die bürgerlichen Traditionen und sozialen Interaktionen in der Gesellschaft selbst verantwortlich. Die institutionelle Herangehensweise wiederum betont die Rolle der institutionellen Faktoren, die den Zustand der Zivilgesellschaft in bedeutendem Maße beeinflussen. Auf Grundlage der Ergebnisse der Studie kann festgestellt werden, dass in der Entwicklung der Zivilgesellschaft sowohl institutionelle als auch soziokulturelle Faktoren eine Rolle spielen.

Für die Definition der Zivilgesellschaft, die für diese Arbeit verwendet wurde, ist die Bürgerbeteiligung in freiwilligen Organisationen, aus denen der gemeinnützige Sektor besteht, grundlegend. Im ersten Schritt wird daher der Zustand und die Entwicklung des gemeinnützigen Sektors in zwei ausgewählten Regionen, der Region Vysočina und dem Karlovarský kraj, analysiert. Den wichtigsten Teil der Studie bildet dann die Analyse des Einflusses ausgewählter soziokultureller und institutioneller Faktoren auf die Zivilgesellschaft in ausgewählten Regionen. Das Augenmerk wird insbesondere darauf gerichtet, welchen Einfluss lokale und regionale Regierungen auf die Entwicklung des gemeinnützigen Sektors und der Bürgerpartizipation haben und ob dieser Einfluss regionale Unterschiede in der Zivilgesellschaft hervorruft.

Die Regionen wurden so ausgewählt, dass sie unterschiedliche Stufen der zivilen und politischen Partizipation repräsentieren. Während in der Region Vysočina im Rahmen der Tschechischen Republik die höchste Wahlbeteiligung vorliegt und gleichzeitig auch die relative Anzahl von gemeinnützigen Organisationen eine der höchsten ist, befindet sich die Region Karlovarský am anderen Ende der imaginären Skala. Die Unterschiede in diesen Merkmalen werden von den Ergebnissen der qualitativen Analyse der Daten, die in Interviews mit Vertretern gemeinnütziger Organisationen gewonnen wurden, unterstützt. In der Region Vysočina ist der gemeinnützige Sektor weiter entwickelt, die Vernetzung der Organisationen und der Informationsfluss zwischen ihnen ist höher, auch die regionenweite Zusammenarbeit der gemeinnützigen Organisationen funktioniert besser und der gemeinnützige Sektor genießt sowohl in der Öffentlichkeit als auch bei lokalen und regionalen Ämtern höheres Ansehen. In der Region Karlovarský kraj ist der Wille zur Partizipation allgemein geringer und der gemeinnützige Sektor ist eher zersplittert. Grund für diese Unterschiede zwischen den Regionen sind sowohl soziale Faktoren, unter denen der Bildungsstand in der Region die bedeutendste Rolle spielt, als auch kulturell-geschichtliche Faktoren, die auf die Gesichte der Entsiedlung und Neubesiedlung des Grenzgebietes im Karlovarský kraj und die verwurzelten Traditionen von Vysočina verweisen.

Es zeigt sich, dass die regionalen Unterschiede jedoch auch von institutionellen Faktoren verursacht werden können. Während die lokale Selbstverwaltung die regionalen Unterschiede in der

Zivilgesellschaft zwischen den untersuchten Regionen nicht sonderlich beeinflussen, können die vor Kurzem entstandenen Regionenverwaltungen durchaus zu Unterschieden führen. Die Selbstverwaltungsinstitutionen auf Regionalebene haben in der kurzen Zeit ihrer Existenz bereits die Unterschiede im Zivilengagement in der Region beeinflusst. Während die Region Vysočina durch die Schaffung der Bedingungen, durch die Unterstützung der Infrastruktur, durch die finanzielle Förderung und nicht zu letzt durch die Vermittlung von Informationen an die gemeinnützigen Organisationen in bedeutendem Maße in die Entwicklung des gemeinnützigen Sektors – und somit auch in das bürgerliche Engagement – eingreift, greift das Regionenamt im Karlovarský kraj nicht sonderlich in die Entwicklung der Zivilgesellschaft ein.

Die Nutzung der Voraussetzungen beider einander gegenüber stehender Ansätze, des soziokulturellen und des institutionellen, hat ihre Berechtigung, da sowohl soziokulturelle als auch institutionelle Variablen auf die Entwicklung der Zivilgesellschaft einwirken. Das bürgerliche Engagement hat seine Wurzeln in der Geschichte und Kultur einer Region und wirkt auf die regionalen und örtlichen Institutionen ein, wird aber gleichfalls auch vom Wirken dieser Institutionen selbst beeinflusst.

Občanská společnost v regionech České republiky

Jana Stachová

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 05:06

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Gabrielová

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: pittleon

Tisk a vazba: Knihovna Akademie věd ČR, Praha

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 180 výtisků

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologického ústavu AV ČR

tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143

e-mail: Eva.Strnadova@soc.cas.cz